

И. АРАБАЕВ атындагы КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ
Ж. БАЛАСАГЫН атындагы КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

Д 13.23.673 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК 372.881.161.1

СУПАТАЕВА ЭЛЬВИРА АКИНОВНА

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН МЕКТЕПТЕРИНДЕ ПРОФИЛДИК
ОКУТУУ ШАРТТАРЫНДА ОРУС ТИЛИН ОКУТУУНУН ТЕОРИЯСЫ
ЖАНА МЕТОДИКАСЫ**

13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы
(орус тили)

Педагогика илимдеринин доктору окумуштуулук
даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2024

Диссертациялык иш Кыргыз билим берүү академиясынын филологиялык билим берүү лабораториясында аткарылды.

Илимий жетекчи: **Добаев Кыргызбай Душенбекович**
педагогика илимдеринин доктору, профессор,
Кыргыз билим берүү академиясынын башкы
илимий кызматкери

Расмий оппоненттер: **Манликова Миновар Халиковна**
педагогика илимдеринин доктору, ага илимий
кызматкер, Б. Т. Турусбеков атындагы Кыргыз
мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясынын
басма борборунун башчысы

Шаханова Розалинда Аширбаевна
педагогика илимдеринин доктору, Абай атындагы
Казак улуттук педагогикалык университетинин
профессору

Абдуллаев Сайфулла Нурмухаммедович
филология илимдеринин доктору, профессор,
К. Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик
университетинин орус тили жана адабияты
кафедрасынын профессору

Жетектөөчү мекеме: Б. Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик
университетинин педагогика, психология жана
окутуунун технологиялары кафедрасы (715600,
Кыргыз Республикасы, Жалал-Абад шаары,
Эркиндик көчөсү, 51).

Диссертациялык ишти коргоо 2024-жылдын 18-октябрында саат 13.00дө И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети, Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетине караштуу педагогика илимдеринин доктору (кандидаты) жана психология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын коргоо боюнча уюштурулган Д 13 23.673 диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот. Дареги: 720023, Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары, 10-кичи району, Саманчин көчөсү, 10 а.

Диссертацияны коргоонун онлайн трансляциясынын идентификациялык коду <https://vc.vak.kg/b/d13-%20oyf-pc2-yug>

Диссертациялык иш менен И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин (Бишкек ш., Раззаков көчөсү, 51), Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин (Бишкек ш., Фрунзе көчөсү, 547) китепканаларынан жана <https://vak.kg/> сайтынан таанышууга болот.

Автореферат 2024-жылдын 18-сентябрында таркатылды.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы,
педагогика илимдеринин кандидаты, доцент **Д. К. Омурбаева**

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. 2018-2040-жылдардагы *Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясына* ылайык билим берүү системасы билимди жана компетенттүүлүктөрдү калыптандыруунун натыйжасында ар бир адамдын дараметин ачкан гармониялуу инсанды тарбиялоого багытталышы керек. Билим берүү системасынын өнүмдүүлүгүнүн башкы критерийи – алдыда турган чакырыктарга адекваттуу жооп берүүгө жөндөмдүү жана өлкөнүн экономикалык, социалдык-маданий жана саясий керектөөлөрүнө ылайык компетенттүүлүктөргө ээ болгон бүтүрүүчү болуп саналат.

Жумушка орношуу үчүн эң маанилүү көндүмдөргө – тил аркылуу ишке ашырылуучу коммуникативдик көндүмдүн негизинде көйгөйлөрдү чечүү, кызматташуу, процессти уюштуруу, маалыматты колдонуу көндүмдөрү кирет.

Конституцияга ылайык, кыргыз тили – Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили, ал эми орус тили расмий тил статусуна ээ. Кыргыз жана орус тилдери өлкөдөгү тилдик кырдаалдын негизги катышуучусунун ролун аткарып, мамлекеттик колдоонун объектилерине айланат жана кош тилдүүлүктүн өнүгүшүнө түрткү берет.

Кыргыз, орус жана чет тилдерин билүү – адамдын маданий өнүгүүсүнүн атрибуту гана эмес, өндүрүштүн ар түрдүү тармактарында анын ийгиликтүү ишмердүүлүгүнүн шарты болуп саналат. Анткени үч тилде билим алган бүтүрүүчүлөр эмгек рыногунда көбүрөөк суроо-талапка ээ. Бүтүрүүчү тилди санариптик цивилизациянын шарттарында ой жүгүртүүнүн жана баарлашуунун каражаты катары аң-сезимдүү жана компетенттүү колдоно билиши керек.

2009-жылы Кыргыз Республикасында мектептик билим берүүнүн жогорку деңгээлинде профилдик билим берүүнүн Концепциясы бекитилген. Кыргызстанда 12 жылдык билим берүүгө өтүүнүн бир катар негизги себептеринин арасында билим алуучулардын кызыкчылыктарын эске алуу менен, анын ичинде профилге чейинки жана профилдик окутуу аркылуу жекече билим берүү траекториясын (окутууну дифференциялоо) куруу мүмкүнчүлүгүн камсыздоо болуп эсептелет.

Орус, чет өлкөлүк жана ата мекендик окумуштуулардын илимий изилдөөлөрү орус тилин профилдик окутуунун системасын жана методикасын өнүктүрүүгө арналган:

- *мектепте профилдик окутууну уюштуруу теориясы*: А. Н. Джуринский (1989), А. Казьмина (2004), А. М. Шамаева (2005), Л. О. Филатова (2005), С. А. Писарева (2006), С. С. Кравцов (2007), Н. П. Ускова (2007), Н. А. Криволапова (2007), Т. И. Петрачкова (2008), И. В. Изотов (2009), Н. В. Мотуренко (2009), Г. А. Сикорская (2009), Р. Л. Абраамян (2010), З. М. Большакова (2011), Н. И. Постникова (2013), С. В. Новикова (2013), О. Н. Поддубская (2017) ж.б.;

- *окуучулардын кесиптик өзүн-өзү аныктоосунун психологиялык-педагогикалык*

шарттары: Ч. А. Шакеева (1998), Н. Н. Палагина (2003), А. В. Гапоненко (2003), Е. В. Сазонова (2006), Т. В. Ковалева (2006), Г. Б. Чуракова (2007), О. Л. Юрчук (2007), И. Ц. Грыженко (2007), В. П. Иванова (2009), В. А. Селезнев (2009), Е. С. Ермачкова (2009), Е. И. Серпионова (2012), Т. А. Конурбаев (2016), ж.б.

- *орус тилин профилдери боюнча окутуунун өзгөчөлүгү:* Б. А. Мурадов (1992), А. В. Петрушина (1999), С. С. Мальцева (2009), Ф. Д. Халикова (2013), А. А. Арабаджи (2012), Т. В. Корниенко (2018), И. Э. Савко (2004), О. С. Преликова (2005), Н. А. Артеменко (2007), И. Г. Брадецкая (2007), С. Ю. Иванова (2007), О. В. Касперская (2010), И. В. Бойцова (2010), М. Н. Мамона (2010), Б. А. Абилова (2012), Е. А. Рябухина (2013), Е. С. Пономарева (2016) ж.б.;

- *Кыргызстанда профилдик окутууну кыргызчу:* Т. С. Сатыбекова (Кыргызстандагы мектептерде эмгекке тарбиялоо (1966-1977 гг.), 1987), Дж. Ш. Алымкулов (1988), И. Н. Чжен (1994), Ы. А. Рамашова (2000), *өнүгүү перспективалары жөнүндө:* К. Д. Добаев (2007), К. Калдыбаев (2007), Е. Е. Син, Т. К. Матикеев, Ж. Б. Саякбаева, 2017); *биология* (А. Д. Ниязалиева, 2010, В. Н. Кобзарь, 2017); *физика* (Э. Мамбетакунов, У. Э. Мамбетакунов (2010), Д. Б. Бабаев, Д. И. Султанкулов, А. Калыбеков, 2010), *химия* (Б. М. Кособаева, 2007, Б. Ш. Жакышова, Б. С. Рыспаева, 2017); *чет тили* (М. Гребенникова, 2013), *маданият таануу* (Е. В. Мундузбаева, Н. С. Сошникова, 2013); КМШ өлкөлөрүнүн мектептеринин окуу пландарынын жалпылыгы жана айырмачылыгы (А. Б. Абдрашев, С. Т. Токтогулов. С. Сакиева, 2015), *кесипке багыттоо иштери* (А. К. Тешебаев, 2015, Ж. Абдыракунова, 2016, Ж. Б. Саякбаева, 2017, К. К. Тулобердиев, 2019, М. Т. Иманкулова, 2021) ж.б.;

- *Кыргыз мектебинде орус тилин окутуу:* П. И. Харакоз (1953), С. И. Гершун (1960), В. П. Петров (1963), О. Г. Симонова (1966), С. Г. Лебедева (1966), М. С. Абайдулова (1969), А. Мураталиева (1970), А. И. Сеницына (1972), Э. Б. Скворцов (1974), А. П. Селиверстова (1976), «Русский язык» кыргыз орто мектебинин X классы үчүн окуу куралы (Ф. Г. Коровин, 1977), М. Дж. Тагаев (1977), Л. Н. Титова (1977), В. П. Каипова (1980), А. Д. Мансузы (1980), М. Е. Дарбанов (1982), «Русский язык» кыргыз орто мектебинин XI классы үчүн окуу куралы (А. И. Васильев, С. А. Кундузакова, 1982), Н. П. Задорожная (1985), М. Х. Манликова (1985), К. Д. Добаев (1986), Л. М. Бреусенко (1987) ж.б.

Жогоруда саналып өткөн авторлордун эмгектери атайын билим берүүнү өнүктүрүү проблемасын жана улуттук мектептерде орус тилин окутуунун методикасын изилдөөгө чоң салым кошту. Бирок, жогорудагы изилдөөлөрдүн олуттуу теориялык маанилүүлүгүнө жана анын көп кырдуулугуна карабастан, ушул кезге чейин атайын билим берүүнүн контекстинде улуттук мектепте орус тилин окутуунун системасы атайын теориялык изилдөөлөргө дуушар боло электигин белгилей кетүү керек.

Кыргыз мектебинин билим берүү стандартын анализдөө билим берүүнүн жана тилди окутуунун профилдик мазмунунун концептуалдык негиздүүлүгү азыркы учурда

жетишээрлик деңгээлде иштелип чыга электигин көрсөтүп турат. Мына ушуга байланыштуу орус тилин профилдик окутуунун шартында окутуу көйгөйүн чечүү өзгөчө көңүл бурууга татыктуу.

Кыргыз мектебинин билим берүү стандартын талдоо көрсөткөндөй, билим берүүнүн жана тил даярдоонун профилдик мазмунунун концептуалдык негиздүүлүгү азыркы учурда жок болуп жатат. Ушуга байланыштуу, профилдик окутуу шартында орус тилин окутуу маселесин чечүү өзгөчө көңүл бурууга арзыйт.

Россиялык мектептердин тажрыйбасынан, ошондой эле түзүлгөн шарттарды эске алуу менен бир катар кыргызстандык мектептер профилдик окутууну уюштуруунун өз моделдерин курушту. Бирок кыргыз тилинде окуткан мектептердин окуучуларында орус тилинде сүйлөө ишмердүүлүгүнө коюлуучу талаптардын өсүшү, окуучуларда кесиптик багытталган коммуникативдик компетенцияны калыптандыруу зарылдыгы жана профилдик окутуу шарттарында орус тилин окутуунун иштелип чыккан системасынын жоктугу «Кыргыз Республикасынын мектептеринде профилдик окутуу шарттарында орус тилин окутуунун теориясы жана методикасы» темасын тандоону шарттады.

Диссертациялык изилдөө темасынын артыкчылыктуу илимий программалар менен байланышы: изилдөө Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин алдындагы Кыргыз билим берүү академиясынын илимий-изилдөө иштеринин алкагында жүргүзүлдү.

Изилдөөнүн максаты профилдик окутуу шарттарында кыргыз тилинде жүргүзүлгөн жогорку класстын окуучуларына орус тилин окутуунун системасын теориялык жактан негиздөө жана иштеп чыгуу болуп саналат.

Коюлган максатка жетүүдө төмөнкү милдеттерди чечүү зарыл болду:

1. Жалпы билим берүүчү уюмдарында профилдик окутуу шарттарында орус тилин окутуунун методикасынын теориясынын өнүгүү тарыхындагы мезгилдерин аныктоо.

2. Ченемдик-укуктук документтерди жана илимий изилдөөлөрдү талдоонун негизинде мектептик билим берүү системасындагы «профилдик окутуу» түшүнүгүнө аныктама берүү.

3. Жалпы билим берүүчү уюмдарда профилдик окутуу шарттарында жогорку класстын окуучуларынын тилдик инсандыгын калыптандыруу процессинде экинчи тил катары орус тилин окутуунун методикалык аспектилерин аныктоо.

4. Жалпы билим берүүчү уюмдарында профилдик окутуу шарттарында кыргыз тилинде жүргүзүлгөн жогорку класстардын окуучуларына орус тилин окутуунун педагогикалык технологияларын методдорун аныктоо.

5. Санариптик билим берүүнүн шартында кесиптик багыттагы окутуунун негизинде жалпы билим берүү уюмдарында окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн жогорку класстардын окуучуларына орус тилине окутуу системасынын моделин түзүү.

6. Жалпы билим берүүчү уюмдарында профилдик окутуу шарттарында жалпы билим берүүчү уюмдарда окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн жогорку класстардын окуучуларына орус тилин окутуунун методикалык системасынын натыйжалуулугун эксперименталдык түрдө текшерүү.

Алынган жыйынтыктар жана алардын илимий жаңылыгы:

- профилдик окутуу шарттарында жалпы билим берүү уюмдарында орус тилин окутуунун методикасынын теориясынын өнүгүү тарыхынын мезгилдерин аныктоодо;

- нормативдик документтерди талдоо жана илимий изилдөөлөрдүн негизинде мектептик билим берүү системасындагы «профилдик окутуу» концепциясын теориялык жактан негиздөө;

- профилдик окутуу шарттарында жогорку класстын окуучуларынын тилдик инсандыгын калыптандыруу процессинде эне тил катары орус тилин окутуунун методикалык аспектилерин аныктоодо;

- профилдик окутуу шарттарында жалпы билим берүүчү уюмдарда окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн жогорку класстын окуучуларына орус тилин окутуунун шарттарын жана жолдорун жакшыртууда;

- санариптик билим берүүнүн шартында кесиптик багыттагы окутуунун негизинде жалпы билим берүү уюмдарында окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн жогорку класстын окуучуларына орус тилин окутуу системасынын моделин түзүүдө;

- теле сабактарды колдонуу менен профилдик окутуу шарттарында окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн жогорку класстын окуучуларына орус тилин окутуунун методикалык системасынын натыйжалуулугун эксперименталдык текшерүүнү негиздөөдө.

Алынган натыйжалардын практикалык мааниси: изилдөөдө башка тилдерде коммуникативдик компетенцияны калыптандыруу үчүн санариптик билим берүүнүн контекстинде кесиптик багыттын негизинде профилдик окутуу шарттарында мектепте кыргыз тилинде окуган окуучуларды орус тили боюнча окутуу системасынын иштелип чыккан жана эксперименталдык жактан текшерилген моделин колдонуу мүмкүндүгү менен шартталган.

Теориялык жана практикалык изилдөөлөрдүн натыйжасында түзүлгөн тапшырмалардын комплекси жана дидактикалык материал (теле сабактар) орус тилин окутууда практикалык жардамды камсыз кылат.

Изилдөөнүн жыйынтыктары жалпы билим берүүчү мектептер, колледждер, лицейлер үчүн орус тили боюнча программаларды, окуу жана методикалык колдонмолорду түзүүдө, улуттук мектепте орус тили мугалимдеринин билимин жогорулатуу жана кайра даярдоо курстарында, лекцияларды окууда жана ЖОЖдордо орус тилин окутуу методикасы боюнча практикалык сабактарды өткөрүүдө колдонулушу мүмкүн.

Диссертациянын коргоого коюлган негизги жоболор:

1. Атайын окутуу шарттарында жалпы билим берүү уюмдарында орус тилин окутуунун методикасынын теориясынын өнүгүү тарыхынын белгилүү бир мезгилдери окутуунун мазмунун жакшыртууга алып келген негизги тенденцияларды аныктоого мүмкүндүк берет.

2. Нормативдик-укуктук документтерди жана илимий изилдөөлөрдү талдоонун негизинде мектептеги билим берүү системасында «профилдик окутуу» түшүнүгүнүн маңызынын мазмуну жана ишке ашыруу менен байланышкан көйгөйлөрдү чечүүгө болгон мамилени аныктайт.

3. Профилдик окутуу шарттарында жалпы билим берүү уюмдарында жогорку класстын окуучуларынын тилдик инсандыгын калыптандыруу процессинде орус тилин экинчи тили катары окутуунун коммуникативдик методунун аныкталган принциптери.

4. Айрым педагогикалык технологиялар адистештирилген даярдоо шартында жалпы билим берүүчү уюмдарда окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн жогорку класстын окуучуларына орус тилин окутуунун шарттарын жана жолдорун жакшыртат.

5. Санариптик билим берүүнүн шарттарында кесиптик багыттагы даярдоонун негизинде жалпы билим берүү уюмдарында окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн жогорку класстын окуучуларына орус тилин окутуу системасынын модели мектептеги жана жогорку окуу жайларында билим берүүнүн үзгүлтүксүздүгүн камсыз кылат.

6. Окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн жогорку класстардын окуучуларын профилдик окутуу шарттарында орус тилин ийгиликтүү окутуу үчүн иштелип чыккан усулдук системасын колдонуу менен кесиптик багыттоонун негизинде мүмкүн болот.

Диссертациянын коргоого чыгарылган негизги жоболору:

1. Атайын окутуу шарттарында жалпы билим берүү уюмдарында орус тилин окутуунун методикасынын теориясынын өнүгүү тарыхынын белгилүү бир мезгилдери.

2. Нормативдик-укуктук документтерди жана илимий изилдөөлөрдү талдоонун негизинде мектептеги билим берүү системасында «профилдик окутуу» түшүнүгүнүн маңызынын мазмуну.

3. Профилдик окутуу шарттарында жалпы билим берүү уюмдарында жогорку класстын окуучуларынын тилдик инсандыгын калыптандыруу процессинде орус тилин экинчи тил катары окутуунун коммуникативдик методунун аныкталган принциптери.

4. Кесиптик окутуу шарттарында жалпы билим берүү уюмдарында орус тилин окутуунун айрым педагогикалык технологиялары жана методдору.

5. Кесиптик багыттын негизинде профилдик окутуу шарттарында жалпы билим берүү уюмдарында кыргыз тилинде окутуу менен жогорку класстардын окуучуларын орус тилин окутуу системасынын модели орус тилин окутуу

методикасындагы билимдерге жана практикалык көндүмдөргө ээ болууга өбөлгө түзөт.

6. Окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн жогорку класстардын окуучуларын профилдик окутуу шарттарында орус тилин ийгиликтүү окутуу иштелип чыккан усулдук системасын колдонуу менен кесиптик багыттоонун негизинде мүмкүн болот.

Издөнүүчүнүн жеке салымы: изилденген проблеманын негизги идеялар менен жоболорун теориялык жана практикалык жактан негиздөөдөн турат; санариптик билим берүүнүн контекстинде кесиптик багыттагы окутуунун негизинде кыргыз мектептеринин жогорку класстарынын окуучуларына орус тилин окутуунун моделинин структурасын жана мазмунун иштеп чыгууда; методикалык материалдарды, теле сабактарды жана методикалык сунуштарды иштеп чыгууда жана тажрыйбалык-эксперименттик иштерди жүргүзүүдө турат.

Илимий изилдөөнүн натыйжаларын апробациялоо: Кыргыз билим берүү академиясынын филологиялык билим берүү лабораториясы жана билим берүү жана тарбия теориясы менен практикасы лабораториясынын отурумдарында чагылдырылып келген.

Изилдөөнүн методикалык материалдарын апробациялоону чагылдыруу максатында, автор ар кандай конференцияларга, кесиптик чеберчилик конкурстарына жана педагогикалык окууларга катышты: «Окутуу кыргыз, өзбек жана тажик тилдеринде жүргүзүлгөн мектептердин 8-11-класстары үчүн видеосабактар» долбоору – «Орус тили» номинациясында КМШ мейкиндигинде орус тилин колдоо чөйрөсүндөгү мыкты долбоорлордун конкурсунун жеңүүчүсү («КМШ өлкөлөрүндөгү орус тили: абалы, иштеши, коммуникациясы» Эл аралык илимий конгрессинин катышуучусу, А. С. Пушкин атындагы орус тили институту, 1-3-ноябрь 2022-ж.); «Атаандаштыкка жөндөмдүү окуучуларды даярдоонун актуалдуу проблемалары жана келечеги» Эл аралык илимий-практикалык конференциясынын материалдары (Алматы, 31-март, 2021-ж.); «КР ББИМинин «2020-2021-окуу жылына карата видеосабактарды жана окутуучу видеоматериалдарды даярдоону жана тартууну уюштуруу жөнүндөгү» № 500/1 буйругуна ылайык «Окутуу кыргыз, өзбек жана тажик тилдеринде жүргүзүлгөн мектептердин 8-11-класстар үчүн орус тили сабагына телесабак чыгарган (пандемия COVID-19) п.и.к. Чепекова Г. С., мугалимдер Токсонбаева У. Б. (СОШ № 50, Бишкек ш.), Кийизбаева Э. К. (М. Рыскулбеков атындагы КЭУнин лицей) менен; «Сүйлөө коммуникациясы: дисциплиналар аралык өз ара аракеттенүү, көйгөйлөр жана перспективалар» Эл аралык илимий-практикалык конференциянын материалдары (Волгоград, 24-ноябрь 2019-ж.); «Педагогикалык өнөркана: талкуулана турган маалыматтар» (Бишкек, 10-13-октябрь 2018-ж.); «Орус тилин окутуунун методикасы (чет тил катары, экинчи тил катары): тарыхы, азыркы абалы, келечекте өнүгүүсү» Эл аралык педагогикалык окуулар: Т. М. Балыхинанын жалпы редакциясынын астында жамааттык монография (РУДН, 27-октябрь 2017-ж.);

«Орус тилин чет тил катары сүрөттөөнүн жана окутуунун актуалдуу маселелери» Эл аралык илимий-практикалык интернет-конференциясынын Н. В. Кулибинанын жалпы редакциясынын алдындагы материалдары (А. С. Пушкин атындагы орус тили институту, Орусия, 2017-ж.).

Изилдөөнүн эксперименталдык базасы: профессор А. Молдокулов атындагы инновациялык технологиялардын улуттук мектеп-лицейи, А. Осмонов атындагы № 68 мектеп-гимназиясы, Бишкек шаарындагы № 54-орто мектеби, Ош шаарындагы «Жетиген» мектеп-лицейи, «Ноокат Билимкана» мектеп-лицейи, Токтогул айылындагы Ж. Бөкөнбаев атындагы № 2-орто мектеби, Талас облусу, Кара-Буура району, Көк-Сай айылындагы А. Токтогожаев атындагы орто мектеби жана Кара-Суу айылындагы Б. Айтпаев атындагы орто мектеби.

Диссертациянын жыйынтыктарын басылмаларда чагылдыруунун толуктугу. 35 басылмада жарыяланган, 32 илимий малакалар алардын ичинен 2 макала Scopus системасына кирген журналдарда чагылдырылган, 1 методикалык колдонмо жана X-XI класстар үчүн орус тили боюнча 2 жыйнак.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү. Диссертация кириш сөздөн, үч бөлүмдөн, жалпы жыйынтыктан, адабияттардын тизмесинен жана тиркемелерден турат.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө изилдөөнүн актуалдуулугу негизделген, изилдөөнүн максаты жана милдеттери берилген, илимий жаңылыгы, практикалык мааниси ачылган, коргоого коюлган жоболор түзүлгөн, изденүүчүнүн жеке салымы, изилдөөнүн жыйынтыктарын текшерүүсү (апробациясы), диссертациянын жыйынтыктарынын басылмаларда толук чагылдырылышы, диссертациянын түзүмү жана көлөмү жөнүндө маалыматтар берилген.

Жалпы билим берүүчү уюмдарда профилдик окутуу шарттарында орус тилин окутуунун «теориялык негиздери» деген биринчи бапта улуттук мектепте орус тилин окутуунун методикасынын өнүгүү мезгилдери берилген, мектептик билим берүү системасында «профилдик окутуу» деген түшүнүк ачылып жана методологиялык аспектилери илимий изилдөөлөрдү жана ченемдик-укуктук документтерди талдоонун негизинде аныкталган.

Биринчи баптын биринчи бөлүгүндө изилдөөлөрдү талдоонун натыйжасында (А. В. Текучев «Знаменательные вехи в истории развития советской методики русского языка в средней школе (1917-1967)», М. Т. Баранов «Методика преподавания русского языка в школе», Э. Ш. Абдуллина «Пути развития методики обучения русскому языку в киргизской начальной школе (1918-1980 гг.)», Л. А. Шейман «Из истории

педагогической русистики в Кыргызстане», В. К. Янцен «Летопись обучения русскому языку и литературе в Кыргызстане», И. С. Болджурова «Социоллингвистические проблемы функционирования русского языка в Кыргызской Республике», С. К. Бондырева «Становление и развитие многоязычной школы в Кыргызской ССР: конец 30-х - середина 80-х гг.», А. Орусбаев «Русский язык как этнокоммуникативный компонент дву- и многоязычия в Кыргызстане», М. Х. Манликова «Методика преподавания русского языка в киргизской школе: пути становления и развития», «Хрестоматия по методике преподавания русского языка», Т. К. Донская «Краткие очерки по истории методики русского языка», О. В. Зеленова «Разработка содержания учебного предмета «русский язык в национальной школе» на разных этапах развития лингводидактики», О. В. Гордиенко «Ретроспективный анализ содержания курса методики преподавания русского языка в XX веке», Т. М. Балыхина «Методика преподавания русского языка как неродного (нового)», В. Д. Янченко «Опыт периодизации истории методики преподавания русского языка XX столетия», «Научно-методическое наследие последней трети XX века и его потенциал в системе профессиональной подготовки учителей-словесников», И. С. Чудинов «История отечественной методики преподавания русского языка (тридцатые годы XX века)» ж. б. биз кыргыз мектебинде орус тилин окутуу методикасынын өнүгүү тарыхындагы төрт маанилүү этапты бөлүп көрсөттүк.

1918-жылы Түркстан Республикасынын Өкмөтүнүн Орто Азиядагы улуттук мектептерде орус тилин өз ыктыяры менен окуп үйрөнүү жөнүндө токтом кабыл алынгандан берки *биринчи мезгил*.

Изилдөөчү М. Х. Манликова «Совет бийлигинин алгачкы жылдарынан баштап Түркстандын улуттук мектептеринде орус тилин факультативдик окутуу киргизилгенин, ал эми 13-январь, 1923-жылдан баштап»...орус тилин билүүнүн маданий жана турмуштук маанисин эске алуу менен» токтом чыкканын, анын негизинде Кыргызстандын улуттук мектептеринде орус тили окуу предмети катары киргизилгенин» белгилейт.

Изилдөөчү О. В. Зеленова 1918-жылдан 1938-жылга чейин «улуттук мектепте орус тилинин методикасын илим катары калыптандыруу жана бекитүү үчүн өбөлгөлөрдү түзүү мезгили катары. Мисалы, бул мезгилде негизинен төмөнкүдөй жалпы педагогикалык маселелер чечилди: окутуунун негизги, айкалыштырылган («комбинированный») методу аныкталды; орус тилин окутуунун бүткүл системасында оозеки кептин маанилүүлүгү жана алдын-ала оозеки сүйлөө курстун зарылдыгы негизделди; орус тилин эне тили эмес деп окутуунун мазмунунда грамматиканын кызматтык ролу белгиленди; окуучуларды орус тилине окутууда эне тилинин өзгөчөлүктөрүн эсепке алуунун милдеттүүлүгү жана логикалык ой жүгүртүү көндүмдөрүн өнүктүрүү максатында текст үстүндө иштөөнүн ар кандай түрлөрүнүн зарылдыгы көрсөтүлдү».

1938-жылы Кыргыз ССРинин Наркомпрос Борбордук педагогикалык лабораториясынын орус тили бөлүмүндө Кыргыз ССРинин башталгыч, толук эмес орто жана орто мектептеринин мугалимдерине жардам берүү үчүн инструктордук-методикалык каттардын жана көрсөтмө куралдардын сериясында» орус эмес башталгыч мектептер үчүн орус тили боюнча программа, автор Н. М. Абрамова, М. Л. Закожурникованын редакциясынын алдында «Кыргыз орто мектеби үчүн орус тилинин окуу китеби: (грамматика жана орфография)», Н. Р. Милов «Кыргыз тилинде окуган башталгыч мектепте орус тилин окутуу методикасынын тажрыйбасы» изилдөөлөрү жарык көргөн.

Экинчи мезгил - 40-жылдар-60-жылдардын башында. СССРдин элдик комиссарлар кеңешинин (СНК СССР) 1941-жылдын 21-июнундагы «Мектепте окутуунун сапатын жакшыртуу боюнча иш-чаралар жөнүндөгү» токтомуна ылайык, башталгыч жана жети жылдык мектептердин бүтүрүүчүлөрүнө, ал эми орто мектепти бүтүрүү аттестатын алуу үчүн орус тилинен милдеттүү түрдө экзамен тапшыруусу киргизилген.

1940-жылдардын аягында СССРдин педагогикалык илимдер академиясынын улуттук мектептеринин изилдөө институту ачылып, негизги эмгектеринин бири: В. М. Чистяковдун «Основы методики русского языка в нерусской школе» (1941) эмгеги жарык көргөн.

1950-жылдардын башында Кыргыз Педагогика илим-изилдөө институтунда Л. А. Шеймандын жетекчилиги астында орус тили жана адабияты борбору пайда болгон, ал П. И. Харакоз («Методика преподавания русского языка в начальной киргизской школе», 1950) жана башкалар менен кыргыз мектебинде орус тилин жана адабиятын окутуунун методикасын пландуу жана максаттуу иштеп чыга баштаган. Изилдөөлөрдүн материалдары 1958-жылдан баштап «Русский язык и литература в киргизской школе» (Орус тили жана адабияты кыргыз мектебинде) журналында жарыялана баштаган. Ал журнал кийин, 1992-жылы «Русский язык и литература в школах Кыргызстана» деп атала баштаган.

Үчүнчү мезгилде, 60-жылдардын экинчи жарымы-90-жылдарда орус тилин эне тили эмес деп окутуунун мазмунун илимий негиздөө боюнча иштердин активдүүлүгү менен маанилүү.

1969-жылы 29-августунда СССРдин педагогикалык илимдер академиясында академик Н. М. Шанскийдин (1922-2005) жетекчилиги астында улуттук мектептерде орус тилин окутуу илимий-изилдөө институту (ПРЯНШ ИИИ) ачылган. 1966-жылы окуучулардын кызыкчылыктары боюнча билим берүүнүн мазмунун айырмалоонун (дифференциациялоонун) эки формасы киргизилген: 8-10-класстардагы факультативдик сабактар жана предметтерди тереңдетип окуткан мектептер (класстар), алар дайыма өнүгүп, азыркы учурга чейин сакталып келе жатат.

Ушул эле этапта окуучулардын жамааттык жана жекече өз алдынча иштөөсү

үчүн ар кандай татаалдыктагы тапшырмаларды предметтик окутууга киргизүү аркылуу ички дифференциациянын жана индивидуалдаштыруунун негиздери түптөлгөн. Мындай типтеги айрым тапшырмалар жалпы билим берүүчү мектеп үчүн иштелип чыккан жаңы окуу китептерде, атап айтканда, Н. М. Шанскийдин редакциясындагы орус тили боюнча окуу китептеринде чыга баштаган.

Окутуунун унификацияланган мазмунунун иштелип чыккан концепциясынын негизинде базистик орус тили тандалып алынды жана сыпатталды, окутуунун бирдиктүү мазмуну аныкталды жана лексикадан кырдаалдык-тематикалык минимум-сөздүктөр, типтүү программалар жана типтүү окуу комплекстери түзүлдү, ошондой эле орус тилин өзүн (моно) жана кош тилдүүлүк менен сүрөттөөнүн теориясы менен практикасы өнүктү.

Бул мезгил аралыгы тил компетенттүүлүгүн калыптандырууда орус тилин билүү деңгээлин аныктоо ыкмаларын иштеп чыгуу, байланыш жана иш-аракет мамилесине негизделген окутуунун мазмунуна басым жасалган окутуу практикасын киргизүү менен мүнөздөлөт.

80-90-жылдардын башында окутууну дифференциациялоо жана жекелештирүү маселелери боюнча изилдөөлөрдү активдештирүү билим берүүнүн билим парадигмасынан инсанга багытталган парадигмага өтүү тенденциясын көрсөтүп турат.

Бул этапта негизги мектеп циклинин предметтерин тереңдетип окутуу жана ордун толтуруп (компенсациялап) окутуу концепциялары иштелип чыгып, алар предметтик окутууда, атап айтканда, орус тилин окутууда жигердүү колдонула баштайт.

Кыргыз мектебинде орус тилин окутуу боюнча фундаменталдык изилдөөлөр СССР ПИА Улуттук мектептерде орус тилин окутуу илимий-изилдөө институтунда жүргүзүлдү: С. И. Гершун (психологические основы обучения устной речи на уроках русского языка в 5-х классах киргизской школы, 1960), В. П. Петров (система первоначального обучения русскому произношению и правописанию в киргизской школе, 1963), О. Г. Симонова (система словарно-фразеологической работы по чтению на русском языке в киргизской школе, 1966), С. Г. Лебедева (изучение прилагательных на уроках русского языка в киргизской школе (VI класс), 1966), М. С. Абайдулова (методика преподавания темы «Фонетика и орфоэпия русского языка» в V классе киргизской школы, 1969), В. Д. Скирдов (сопоставительный синтаксис русского и киргизского языков, 1970), А. Мураталиева (методика изучения глагола в киргизской начальной школе, 1970), А. И. Сеницына (формирование навыков русской интонации в процессе изучения синтаксиса в киргизской школе (VII-VIII классы), 1972), А. П. Селиверстова (нравственное воспитание и развитие русской речи учащихся киргизской восьмилетней школы на уроках чтения, 1976), М. Дж. Тагаев (основы словарной работы по русскому языку на базе словообразования в V-VI классах, 1977), Л. Н. Титова (орус жана кыргыз

тилдеринде оозеки ассоциацияларга психолингвистикалык анализ , 1977), Э. Б. Скворцов кыргыз мектептеринин VII-X класстарынын иштеринде орус тилин дифференциялап окутуунун кээ бир формалары жөнүндө топтолгон дидактикалык материалдарды (1974) жана кыргыз мектептеринин VIII-X класстарында орус тилинде изложение үчүн тексттердин жыйнагын түзгөн (1979), В. П. Каипова (*орус тили сабагында окуучулардын өз алдынча иштөөсү*, 1980), А. Д. Мансуза (1980), М. Е. Дарбанов (*кыргыз окуучуларын орус тилиндеги убакыт мамилелерин туюндурган этиштик сөз айкаштарын үйрөтүү*, 1982), Н. П. Задорожная (*кыргыз мектептеринде орус тили сабактарында жогорку класстын окуучуларынын оозеки монологдук сүйлөөсүн өркүндөтүү*, 1985), М. Х. Манликова (кыргыз мектептеринин орус тилдүү курстарында кош тилдүү жана фондук лексиканы өздөштүрүү, 1985), К. Д. Добаев (*улуттук мектептин жогорку класстарында орус тилин тереңдетип үйрөтүүдө орус лексикасын окутуу: кыргыз тилинде окуткан мектептин базасында*, 1986); Л. М. Бреусенко (*улуттук мектепте орус тилин тереңдетип окутуу курсунда сөздөрдү түзүүнү үйрөтүү*, 1987), Г. А. Кажигалиева (улуттук мектепте класстан жана класстан тышкаркы иштерди жакшыртуу: (орус тили ийриминин ишинин негизинде, 1989) ж.б.

Башталгыч жана жогорку класстар үчүн окуу китептери жаңыланууда: кыргыз орто мектебинин 10-классы үчүн «Орус тили» окуу куралы (Ф. Г. Коровин, 1977), кыргыз мектептеринин IX класстары үчүн «Орус тили» окуу куралы (А. И. Васильев, С. А. Кундузакова, 1982), Орус тилинин грамматикасы: Синтаксис. Кыргыз мектептеринин VII-VIII класстары үчүн окуу куралы (А. Е. Супрун, В. Д. Скирдов, Т. Ахматов. – 9-басылыш. – Фрунзе : Мектеп, 1983), Кыргыз мектептеринин 9-класстары үчүн «Орус тили» окуу куралы (А. И. Васильев, А. А. Гузик, С. А. Кундузакова, В. И. Олефиренко, В.К.Янцен, 1988), Кыргыз орто мектептеринин 10-класстары үчүн «Орус тили» окуу куралы (Ф. Г. Коровин, К. С. Чонбашев 1987), ошондой эле, методикалык интерпретациясы жана концепциясы боюнча кызыктуу бир катар башка окуу куралдары жана окуу-методикалык колдонмолору.

Төртүнчү этап - 90-жылдардан биздин мезгилге чейин - коомдун жашоо шарттарынын өзгөрүшү менен мүнөздөлөт: жаңы реалдуулуктар пайда болот, окутуу процессине вариативдүүлүк киргизилет, мектептик билим берүү процессин гумандаштыруу идеясы ишке ашырылат, 11 жылдык окутууга өтүү ишке ашырылат, орус тилин окутууда компетенттүүлүк мамиле иштелип чыгат жана киргизилет, компьютердик технологиялар, *профилдик окутуу* активдүү колдонулат, орус тилин окутууда инсанга багытталган мамиле жана деңгээлдик дифференциация принциби бекемделген.

Унификация идеясынын ордуна бардык мектептик билим берүүнү типтештирүү (стандартташтыруу) идеясы келет: мамлекеттик стандарттар иштелип чыгат жана алардын негизинде программалары, окуу китептери, окуу куралдары түзүлөт.

Орус тилин профилдик окутуунун контекстинде окутуу маселесин кароо үчүн

орус мектептеринин тажрыйбасын үйрөнүү биз үчүн маанилүү болду. 2000-жылдары жогорку класстарда профилдик окутууну ишке ашыруу Россиянын мамлекеттик саясатынын бир бөлүгү болуп калат жана ушуга байланыштуу профилдик класстарда орус тилин окутуунун методикасы боюнча илимий изилдөөлөр активдүү жүргүзүлүүдө: гуманитардык класстарда иштиктүү сүйлөө (О. С. Преликова, 2005), келечектеги тилчи педагогдордо долбоордук компетенттүүлүктү калыптандыруу (Н. А. Артеменко, 2007), профилдик (экономикалык) класстарда ишкердик баарлашуу маданияты (И. Г. Брадецкая, 2007), кеп маданиятын өркүндөтүү (С. Ю. Иванова, 2007), тексттик компетенцияны түзүү (О. В. Касперский, 2010), профилдик класстын окуучуларын ЖОЖго чейинки даярдоо системасында «Менеджмент» багыты боюнча орус тилин окутуу (И. В. Бойцова, 2010), орус тили сабактарында окуучулардын сүрөттөөчү-экспрессивдүү каражаттардын үстүнөн изилдөө иши (М. Н. Мамона, 2010), компетенттүүлүк ыкманын негизинде жогорку класстарда сүйлөө ишмердигин дифференциялап окутуу (Е. А. Рябухина, 2013), «алгебра», «геометрия» предметтери боюнча профилдик класстарда сабактарды өткөрүү учурунда окуучулардын коммуникативдик компетенциясын калыптандыруу, (Е. С. Пономарева, 2016).

Профилдик класстарда орус тилин окутуу үчүн окуу куралдары чыгарылган: *филологиялык жана гуманитардык профилдери боюнча* И. Э. Савко (2005); *окутуунун филологиялык профилине* багытталган В. В. Бабайцева (2005); *гуманитардык эмес профилдеги* Г. Ф. Хлебинская (2006); Л. Г. Саяхованын редакциясы алдында автордук жамаат (2009) *гуманитардык багыттагы жогорку класстар үчүн окутуу түрк тилдеринде жүргүзүлгөн мектептерде орус тилин окутуу боюнча окуу китептерин түзгөн.*

Казак методисттери жалпы билим берүүчү мектептердин X жана XI класстарына орус тилин окутуу үчүн окуу китептерин иштеп чыгышты: *коомдук-гуманитардык багытта* (З. К. Сабитова, О. Б. Алтынбекова (2019); С. А. Никитина, В. А. Казабеева, Т. Б. Корнилова (2020); Р. Д. Ашимбетова, М. В. Валова, Н. В. Мирошникова, Н. С. Остапенко (2020); З. К. Сабитова, А. Р. Бейсембаев (2020) жана *табигый-математикалык багыт* боюнча (З.К. Сабитова, О. Б. Алтынбекова (2019); А. Б. Султанова, М. И. Бондаренко, А. А. Сарсенбекова (2019); С. А. Никитина, В. А. Казабеева, Т. Б. Корнилова (2020); Р. Д. Ашимбетова, М. В. Валова, Н. С. Остапенко (2020).

Кыргыз мектептеринде орус тилин окутуунун методикасын өнүктүрүү үчүн 2011-жылдан тарта 13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы жана методикасы (орус тили) адистиги боюнча диссертациялык кеңештин ишин кайра жанданышы өзгөчө мааниге ээ. Мурунку мезгилде окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн класстарда орус тилин окутуунун методикасынын проблемалары боюнча илимий иштер аткарылган: негизги мектептерде (З. А. Сейткочоева (2011), Н. Б. Хасанов (2012), А. М. Нурматов (2014), Т. Т. Торошов (2016), Г. М. Аманова (2016),

жогорку мектептерде: Н. Т. Молдокматова (жогорку класстын мектеп окуучуларынын лингво-маданий компетенцияларын калыптандыруу (2012), Г. С. Чепекова (кыргыз тилдүү мектептерде орус тили сабагында окуучулардын маданияттар аралык компетенттүүлүгүн калыптандыруу (2017).

Орус тилин кесипке багыттап окутууга арналган бир катар: дене тарбия профилиндеги (М. Х. Манликова), техникалык ЖОЖдордогу (Н. Б. Хасанов), юрист-студенттердин орус тилиндеги терминологиялык лексикасына (Н. Ш. Сарсеитова, Г. С. Омуралиева), тил факультеттеринин студенттерин орус тилинде окутуу (Г. А. Касаболотова), тилдик багыттагы эмес адистиктердин практикалык курсу (Н. А. Ахметова, Д. Д. Куттубаева), медициналык колледждин студенттеринин орусча лексикасы (Г. А. Абдивалиева) ж.б. изилдөөлөр бар.

Бул сунуш кылынган изилдөөдө улуттук мектепте орус тилин окутуу методикасынын каралып жаткан көйгөй боюнча калыптануу жана өнүгүү мезгилдеринин бардыгын камтый албасы белгилүү, биз мурунку жылдары жасалган кээ бир аралык жыйынтыгын гана чагылдырдык.

Биринчи баптын экинчи бөлүмүндө мектептик билим берүү системасындагы «профилдик окутуу» түшүнүгү ачылып берилет.

Ааламдашуу жашоонун бардык чөйрөлөрүнө: экономика, маданият, билим берүү, технология, каржы, байланыш, калктын миграциясы ж.б. киргизилүүдө жана ХХ кылымдын 2-жарымында – ХІ кылымдын башында адам болмушунун феноменине айланды (П. Лукша, Е. Тоффлер, А. В. Сапа ж. б.). Дүйнөдө болуп жаткан өзгөрүүлөрдүн, жумуш берүүчүлөрдүн талаптарынын жана эмгек рыногундагы тенденциялардын негизинде кадрларды даярдоонун жаңы тенденциялары түзүлүүдө. Коом жогорку квалификациялуу адистерди гана талап кылбастан, өзүнүн ишине, ошондой эле курчап турган дүйнө үчүн жоопкерчиликтүү адамдарды талап кылууда.

Биз «билим – бул келечекке инвестиция, ал «келечекке атылган ок» сыяктуу» – деген П. Лукшанын пикирине кошулабыз жана ал жаңы муунду кандай келечек күтүп турат? Аларга кандай көндүмдөр жана билимдер керек болот? Аларды кантип үйрөтүү керек? – деген бир катар суроолорго жооп издөөнү камтыйт.

Аны ишке киргизүүнүн узак тарыхына карабастан, профилдик окутуу -жалпы билим берүү уюмдарын өнүктүрүүнүн приоритеттүү багыттарынын бири болуп саналат. Бул, биринчи кезекте, коомдогу социалдык-экономикалык өзгөрүүлөргө байланыштуу, алар өз кезегинде эмгек рыногун өнүктүрүү тенденцияларын жана кесиптерди бүтүрүү жаатындагы билим берүү чөйрөсүн белгилейт.

Изилдөөчүлөр белгилегендей, «Билим берүү - бул ири рыногу бар тейлөө бизнеси, анын кардарлары: мамлекет, илим, коом, ата-энелер жана окуучулар. Бул учурда, билим берүү тутуму азыркы дүйнөдөгү атаандаштыкка жөндөмдүү адисти даярдоо үчүн эмгек рыногундагы ар кандай өзгөрүүлөргө өтө ийкемдүү жана сезимтал болушу керек».

Мектептик билим берүү системасында профилдик окутуунун калыптанышын жана уюштурулушун талдоого М. В. Богосян (2022), З. М. Большакова (2011), А. Н. Джурицкий (1989), И. В. Изотова (2009), И. А. Казьмина (2004), С. А. Писарева (2006), С. С. Кравцов (2007), Н. П. Ускова (2007), Н. В. Мотуренко (2009), О. Н. Поддубская (2017), И. Ю. Черникова (2023), ошондой эле кыргызстандык окумуштуулардын эмгектеринде Дж. Ш. Алымкулов (1988), К. Д. Добаев (2007), К. Калдыбаев (2007), А. Д. Ниязалиева (2017), Е. Е. Син (2017), Б. С. Рыспаева, Б. Ш. Жакышова (2017) ж. б. изилдөөлөрү арналган жана төмөнкү этаптарды белгилейт:

-1864-жылы классикалык гимназияларга жана реалдуу окуу жайга бөлүнүү жөнүндө жарлыктын бекитилиши менен орто мектепти профилдештирүүнүн башталышы (XIX кылымдын ортосу);

- классикалык гимназия жана реалдуу училища (XIX к. ортосу);

-жаңы гуманитардык, гуманитардык-классикалык жана реалдуу гимназиялар (XX к. башталышы);

- жогорку класстарда гуманитардык, табигый-математикалык жана техникалык багыт (XX к. 20-30 жылдары);

- үч багыт боюнча айырмалоо (дифференциялоо) (физика-математикалык жана техникалык, биологиялык-агрономиялык, социалдык - экономикалык жана гуманитардык - XX к. 50-жылдары) СССРдин педагогикалык илимдер академиясы;

- окуучулардын кызыкчылыктары боюнча дифференциациялоо (факультативдик сабактар жана предметтерди тереңдетип окутуу класстары - 1966-жылдардан баштап);

- стандарттык эмес, (альтернативдик) мектептердин моделдери (лицейлер, гимназиялар - 80-жылдардын аягынан тартып);

- 2002-жылдан тартып заманбап этап, Россия Федерациясында жалпы билим берүүнүн жогорку деңгээлинде профилдик даярдоо Концепциясы күчүнө кирген;

- 2009-жылы Кыргыз Республикасында мектептик билим берүүнүн жогорку деңгээлинде профилдик билим берүүнүн Концепциясы бекитилген.

80-жылдардын аягынан баштап билим берүүнү заманбап өнүктүрүүгө байланыштуу жалпы билим берүүнүн жогорку баскычында профилдик окутуу маселелеринин үстүндө иштөө башталды. 1987-жылы КПСС БКнин Пленумунда окуу пландарын жана программаларын дифференциациялоо мүмкүнчүлүгү жөнүндө чечим кабыл алынган. Бул эң олуттуу чечим 90-жылдары жогорку окуу жайларында окутуу үчүн курстарды, ошондой эле адистештирилген (көркөм, спорттук ж.б.) мектептерди тереңдетип окутуу менен класстардын жана мектептердин (гимназиялардын, лицейлердин) көп түрдүүлүгүн киргизүүгө өбөлгө түздү.

2001-жылдын аягында Россияда жалпы билим берүүнүн жогорку деңгээлинде профилдик билим берүүнүн Концепциясы бекитилип, мектепте атайын билим берүүнү уюштуруу боюнча жигердүү изилдөөлөр жүргүзүлдү:

- мектеп менен педагогикалык университеттин өз ара аракеттенүү процессинде жогорку класстын окуучуларын профилдик окутууну башкаруу (Э. Л. Болотова, 1998);
 - орто мектептерде окуу процессин дифференциялоонун дидактикалык принциптери (И. М. Осмоловская, 2002);
 - орто мектептерде профилдик окутуунун педагогикалык өзгөчөлүктөрү (А. М. Шамаева, 2005);
 - Россия Федерациясынын мектептеринде атайын билим берүүнү уюштуруунун теориясы жана практикасы (С. С. Кравцов, 2007);
 - айылдык мектеп окуучуларына профилдик билим берүү системасын калыптандыруу жана өнүктүрүү (Н. А. Криволапова, 2007);
 - адистештирилген мектепте жалпы жана кесиптик билим берүүнүн үзгүлтүксүздүгүнүн уюштуруучулук-педагогикалык шарттары (Т. И. Петрачкова, 2008);
 - мектепте атайын билим берүүнүн өндүрүштүк жана прикладдык багытын ишке ашыруунун педагогикалык негиздери (Р. Л. Абрахамян, 2010);
 - жеке окуу пландары боюнча мектеп окуучуларын адистештирилген окутууну уюштуруу (Н. И. Постникова, 2013-ж.);
 - профилдик окутууну ишке ашыруу процессинде студенттердин негизги компетенцияларын калыптандыруу (С. В. Новикова, 2013).
- Студенттердин кесиптик өзүн-өзү аныктоосу үчүн психологиялык-педагогикалык шарттар:
- атайын окуу жайларда жогорку класстын окуучуларынын кесиптик өзүн-өзү аныктоосу үчүн педагогикалык шарттар (А. В. Гапоненко, 2003);
 - орто мектептердин окуучулары үчүн атайын окуу: графикалык-аналитикалык көндүмдөрдү калыптандыруу (Е. В. Сазонова, 2006);
 - филологиялык окуу милдеттерин чечүүнүн натыйжасы катары тексттерди түшүнүү (С. А. Шаповал, 2006);
 - лингвистикалык билим берүү системасында студенттердин кесиптик өзүн-өзү аныктоосу үчүн психологиялык-педагогикалык шарттар (Т. В. Ковалева, 2006);
 - мектеп окуучуларына гендердик мамиленин негизинде профилдик окутууну уюштуруу (Г. Б. Чуракова, 2007);
 - гимназиянын ар кандай профилдик класстарындагы окуучулардын психологиялык өзгөчөлүктөрү (О. Л. Юрчук, 2007);
 - профилдик класстарда окуучулардын жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүнүн өзгөчөлүктөрү (И. Ц. Гриженко, 2007);
 - келечектеги мугалимдерди профилдик окутуунун шарттарында мектеп окуучулары менен кесипке багыт берүү иштерине даярдоо (В. А. Селезнев, 2009);
 - профилдик билим берүү системасында окуучулардын кесиптик өзүн-өзү аныктоосу үчүн психологиялык-педагогикалык шарттар (Е. С. Ермачкова, 2009);

- окуучулардын мектепте профилдик классты тандоосунун психологиялык детерминанттары (Е. И. Серпионова, 2012).

Профиль боюнча окутуунун өзгөчөлүктөрү:

- жогорку класстын окуучуларынын «Адам - жаратылыш» тармагындагы кесип тандоого даярдыгын калыптандыруу: табият таануунун мисалында (А. В. Петрушина, 1999);

- үзгүлтүксүз билим берүүнүн этабы катары мектепте профилдик окутуу: табият таануу дисциплиналарынын мисалында (Ф. Д. Халикова, 2013);

- гуманитардык эмес багыттагы профилдик класстарда гуманитардык илимдерди окутуунун өзгөчөлүктөрү (С. С. Мальцева, 2009);

- профилдик окутуу шарттарында жогорку класстын окуучуларынын маалыматтык компетенттүүлүгүн калыптандыруу (А. А. Арабаджы, 2012);

- медиа билим берүү каражаттары аркылуу мектеп окуучуларын натыйжалуу профилдик окутуунун уюштуруу-педагогикалык шарттары (Т. В. Корниенко, 2018);

- санариптик экономиканын шартында эмгек рыногунун жана социалдык өнөктөштүктүн өз ара аракеттенүү процессинде профилдик билим берүүнү өнүктүрүү системасы (И. Ю. Черникова, 2023).

Кыргыз Республикасында билим берүү системасынын өнүгүүсүнүн ар кандай этаптарында мектептик билим берүү тармагында профилдик окутууну практикалык уюштуруу боюнча тажрыйба топтолуп, изилдөөлөр жүргүзүлгөн: Т.С.Сатыбекова (Кыргызстандын орто мектептеринде эмгек тарбиясы (1966-1977), 1987), Ж.Ш. Алымкулов (жогорку класстардын окуучуларынын орус тили мугалими кесибине кызыгуусун калыптандыруу, 1988), И.Н.Чжен (аномалдуу мектеп окуучуларына эмгек тарбиясы, 1994), Ы.А.Рамашова (педагогикалык жогорку окуу жайлардын студенттерин өзбек мектебинде башталгыч класстын окуучуларын эмгекке тарбиялоого даярдоо (Кыргыз эл педагогикасынын материалдарынын негизинде, 2000), К.К. Түлөбердиев (айылдык мектеп окуучуларынын класстан жана мектептен тышкары иштерин уюштуруу процессинде эмгек ишмердүүлүгүн калыптандыруу, 2019), Ж.С.Абдыракунова (мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесипке багытоодо үй-бүлөлүк тарбиянын таасиринин педагогикалык негиздери, 2021).

Изилдөөчү Л. П. Мирошниченко «Мектепти ар түрдүүчө кылууну көздөп, Кыргыз Республикасынын Министрлер Кеңеши 1990-жылы «Жалпы билим берүүчү мектептердин жаңы типтери жөнүндө» атайын токтом кабыл алат жана эксперимент иретинде Кыргызстанда Бишкек шаарында № 5 жана № 6, Ош шаарында № 20 мектеп-гимназиялары жана Ош шаарында У.Салиева атындагы № 28 жатак мектебинин негизинде лицей ачылган». Убакыттын өтүшү менен бул типтеги мектептердин жана эксперименталдык мектептердин саны тез өсө баштады, бул тигил же бул предметти тереңдетип окуткан мектептин инновациялык потенциалын жогорулатып, *профилдик статуска* ээ болду».

Билим берүү министрлигинин маалыматы боюнча (2023-жылга карата) өлкөдө жалпысынан 2350 мектеп бар, алардын көбү орто мектептер болуп эсептелет. Бишкек шаарында статустуу эң көп мектептер бар: 103 мамлекеттик жана муниципалдык мектеп, алардын 37си статустук мектептер (17 гимназия, 12 автордук жана окуу комплекси (2 АОТК жана 10 ОТК), 6 лицей). Бир нече жылдан кийин Кыргызстанда гимназия жана лицей макамы бар мектептер болбойт, 2024-жылдан баштап «билим берүү жөнүндө эң көп» жаңы мыйзам күчүнө кирген, анда «лицей» жана «гимназия» деген түшүнүктөр жок.

1992-жылдын 16-декабрында «Кыргыз Республикасынын Билим берүү жөнүндө» Мыйзамы ишке киргизилген жана «Мектептик билим берүү» деген 16-беренедө «Жалпы орто билим берүүчү мектепте орто кесиптик же жогорку кесиптик билим берүү программалары боюнча окууну улантуу үчүн зарыл болгон окуучулардын кызыкчылыктары жана жөндөмдөрү боюнча фундаменталдык теориялык даярдыкты, инсандын жалпы маданиятын калыптандырууну жана профилдик тереңдетилген даярдыкты камсыз кылат» деп көрсөтүлгөн.

2005-жылдын жыйынтыгы боюнча Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин коллегиясынын чечими менен жалпы билим берүүчү мектептерди модернизациялоонун негизги багыттарынын бири болуп жалпы билим берүүчү мектептердин жогорку класстарында *адистештирилген даярдоо (профилдик окутуу)* системасын түзүү аныкталган.

2007-жылдын 21-22-декабрында КР ББЖИМ жана КББА тарабынан уюштурулган «Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүүчү мектептеринин жогорку класстарында профилдик окутуу» аттуу Республикалык илимий-практикалык конференциясы болуп өтгү.

Илимий конференциянын материалдары мектепте профилдик окутууну өнүктүрүүнүн перспективаларын чагылдырды: профилдик окутуунун зарылдыгы жана кесиптик даярдыктын көйгөйлөрү (К. Калдыбаев, Ш. Алиев), профилдик окутуунун психологиялык-педагогикалык көйгөйлөрү (К. Д. Добаев), инсанга багытталган мамиле (Н. Лукина), профилге чейинки жана профилдик даярдоо (А. Оморова), табигый-математикалык дисциплиналарды профилдештирүү (Б. Кособаева), профилдик билим берүүнүн тармактык модели (Т. Лапочкина), мектептерде профилдик окутууну киргизүүнүн абалы (Н. Боголепова, Ж. Сукенбаева), тандалма курстар (С. Мейрманова, Е. Мундузбаева) ж. б.

Кыргыз Республикасынын Мектептик билим берүүсүнүн жогорку баскычында профилдик билим берүү концепциясында (2009) профилдик окутуунун максаты аныкталган: окуучулардын жөндөмдүүлүгүнө, жекече ыктарына жана муктаждыктарына жараша ар кандай категорияларына толук кандуу билим алууга бирдей жеткиликтүүлүктү белгилөө; мектеп окуучулары тарабынан жекече окуу пландарын түзүүнүн кеңири жана ийкемдүү мүмкүнчүлүктөрү менен жогорку

класстын окуучуларынын окуу мазмунун дифференциациялоо үчүн шарттарды түзүү; окуучуларды социалдаштыруу мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү, жалпы жана кесиптик билим берүүнүн ортосунда жолун жолдоочулукту камсыз кылуу.

2014-жылы Кыргыз Республикасынын жалпы орто билим берүүсүнүн жаңы мамлекеттик Билим берүү стандарты кабыл алынган. Изилдөөчү К. Д. Добаевдин пикири боюнча: «2014-жылдагы жаңы мектеп стандарты Кыргызстан үчүн революциялык болуп саналат, анткени бул стандарт билим берүүнүн агартуучулук парадигмасынан билим берүүнүн компетенттүүлүк моделине өтүүнү белгиледи».

Кыргыз Республикасынын мектептик жалпы билим берүүсүнүн мамлекеттик билим берүү стандартында (2014-ж.) «профилдик билим берүү - билим берүү процессинин түзүмүн, мазмунун жана уюштурулушун өзгөртүүнүн эсебинен окуучунун кызыкчылыгын, шыгын жана жөндөмдүүлүгүн кыйла толук эске алууга, жогорку класстын окуучуларынын билим алуусун улантуу жагындагы кесиптик кызыкчылыктарына жана ниеттерине ылайык алардын окуусу үчүн шарт түзүүгө мүмкүнчүлүк берген окутуунун дифференциациялоо жана жекелештирүү каражаты» деген түшүнүк берилген (1-бап, 9-пункт).

2022-жылы Кыргыз Республикасынын мектептик жалпы билим берүүнүн Мамлекеттик билим берүү стандартынын жаңы редакциясында «Профилдик окутуу - орто жалпы билим берүүнү уюштуруу тутуму, жогорку класстарда окутуу окуучунун кесиптик кызыкчылыктарын жана жөндөмдөрүн эске алууга мүмкүндүк берүүчү ар кандай программалар (профилдер) боюнча өтөт» - деген түшүнүк берилген. Мектептик билим берүү системасынын негизги компетенттүүлүктөрү болуп төмөнкүлөр саналат: маалыматтык компетенттүүлүк, социалдык-коммуникативдик компетенттүүлүк, өзүн-өзү билүү жана көйгөйлөрдү чечүү компетенттүүлүгү.

2023-жылдын 29-июнундагы «Билим берүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын жаңы Мыйзамында, «профилдик окутуу-билим берүү процессинин түзүмүндөгү, мазмунундагы жана уюштурулушундагы өзгөрүүлөрдүн эсебинен билим берүүнү улантууга же эмгек рыногуна чыгууга карата кесиптик кызыкчылыктарына жана муктаждыктарына ылайык окуп жаткан адамдын кызыкчылыктарын, шыктарын жана жөндөмдүүлүктөрүн эске алууга мүмкүндүк берүүчү окутууну дифференциациялоого жана жекелештирүүгө багытталган окутуу» – деп белгиленет.

Жалпы билим берүү мектептерде кандай милдеттерди аткарат? Окуучуларга тиешелүү предметтер боюнча терең жана сапаттуу билим берүү болуп саналат. Мисалы, мындай методикалык колдонмолор түзүлгөн: В. Н. Кобзарь (2017) «Репетитор по биологии (для профильных медицинских классов)», Э. Мамбетакунов, У. Э. Мамбетакунов (2010) «Кыргызстанда профилдик билим берүүгө киришүү. Физика предметинин мисалында: мугалимдер үчүн методикалык колдонмо», Д. Б. Бабаев, Д. И. Султанкулов, А. Калыбеков (2010) «Учебное пособие для профессиональных колледжей и профильных классов средней школы», Б. С.

Рыспаева, Б. Ш. Жакышова (2019) «Химияны окутуунун технологиялары», Е. В. Мундузбаева, Н. С. Сошникова (2013) «Мировая художественная культура в профильных классах архитектурно-художественного направления для учащихся 10, 11-х классов», А. Э. Элебесова (2015) интегрированный курс по выбору «Основы предпринимательской деятельности» состоящий из двух частей «Введение в предпринимательскую деятельность» по предпрофильной подготовке и «Создание и развитие своего дела» по профильному обучению, М. Т. Иманкулова (2021) «Шаги к будущей профессии», М. Т. Иманкулова (2022) «Профориентация учащихся старшей школы», М. Т. Иманкулова, Т. Джороев, Н. Кожоголова, А. Маматкулова (2022) «Сенин келечектеги кесибиң 5-11- класстын окуучуларына кесиптик багыт берүү боюнча педагогдор үчүн усулдук колдонмо».

Заманбап дүйнөдөгү тез өзгөрүүлөр жана коомдун муктаждыктары заманбап мектеп бүтүрүүчүсүнөн билимдин белгилүү бир деңгээлин гана эмес, окуу процессинин кийинки этабында андан ары билим алуу үчүн кошумча атайын даярдыкты да талап кылат.

Бүгүнкү күндө профилдик окутууну уюштуруунун түрдүү: *мектеп ичиндеги, тармактык жана аралаш* моделдери (формалары) иштелип чыккан жана активдүү колдонулууда.

Атайын окутууну уюштуруунун мектеп ичиндеги модели мектепке ишке ашырууга даяр болгон профилдердин санын өз алдынча тандоого мүмкүндүк берет. Мектеп тандалган профилдердин бирин же бир нече профилдерди ишке ашыруучу бир профилдүү жана көп профилдүү болушу мүмкүн.

Профилдик окутууну уюштуруунун тармактык модели түрдүү типтерден турат: *тармактык мектеп аралык модель; виртуалдык дистанциондук модель; интеграциялык модель* (университет, колледж; ишканалар; музейлер, театрлар, мектептен тышкаркы кошумча билим берүү).

Профилдик окутууну ишке ашыруу окуучулардын алдыда турган профилдик окутууну тандоону камсыздоо боюнча белгилүү бир ишти жүргүзүү зарыл болгон (анкета, ата-энелер менен сүйлөшүү ж.б.) базалык этаптын акыркы классында *профилге чейинки окутууга* өтүүнү камтыйт. Буга катар эле профилдик мектептерде профилдик класстардын бүтүрүүчүлөрүн (класстарга, топторго) кабыл алуунун тартибин иштеп чыгуу, окуу адабиятынын жаңы муунун түзүү боюнча иштерди жүргүзүү, базистик окуу пландарын тактоо, иштеп чыгуу жана шайкеш келген программалардын негизинде профилдик окутууга өтүүнүн профилдер жана окуучулар үчүн болжолдуу окуу пландарын кабыл алуу.

Профилдик окутууну уюштурууда негизги мектептин жогорку класстарынын окуучуларынын келечектеги билим берүү профилин жана конкреттүү окутуу ордун өз алдынча аныктоого багытталган педагогикалык, психологиялык-педагогикалык, маалыматтык жана уюштуруучулук иш-чаралардын системасы болуп саналган

профилге чейинки даярдоо жүргүзүлөт. Мисалы, 1-4-класстар – ролдук жана оюндук иш-чаралар, анын жүрүшүндө окуучулар кесиптер менен таанышат, 5-7-класстар – социалдык-кесиптик практика жана долбоордук иш-аракеттердин негиздери, 8-9-класстар – профилдик жана профилдин алдындагы окутууга даярдоо жана 10-11-класстар - профилдик окутуу.

Профилдик окутуу системасында профилдик багыттардын (класстардын) эки түрү бар: *предметтик-багытталган класстар* конкреттүү кесиптик тармакка карабастан түзүлөт. Мындай класстарда окутуунун негизги милдети – бул тереңдетилген предметтерден (физика-математика, гуманитардык илимдер, табигый илимдер) кирүү экзамендеринин негизинде ЖОЖго кабыл алууга даярдоо болуп эсептелет. *Кесиптик-багытталган класстар* окуучуларды белгилүү бир адистикке багытташат. Окуучулар ал жерде окуу менен баштапкы кесиптик билимдерди алууга жана аларды кызыктырган кесип (медициналык, юридикалык, экономикалык, айыл чарба) менен таанышууга мүмкүнчүлүк алышат. Бул багытты балдардын келечектеги кесибинин тигил же бул багыты боюнча практикалык көндүмдөрүн максаттуу өнүктүрүүчү «Балажан» республикалык эстетикалык тарбия берүү окуу-методикалык борбору, «Сейтек» балдар жана өспүрүмдөрдүн улуттук борбору, республикалык балдар инженердик-техникалык «Алтын түйүн» академиясы ж.б. сыяктуу балдарды өнүктүрүү боюнча мектептен тышкары билим берүү борборлору өнүктүрүүдө.

Демек, профилдик окутууну тандоо келечектеги кесиптик ишмердүүлүк тармагына багытталат жана окуучунун билимин улантуунун болжолдуу модели эске алынат. Бул жаатта профилдик окутуу үзгүлтүксүз кесиптик жактан өзүн-өзү аныктоосу менен коштолушуна тыгыз байланышат, анын жыйынтыгы мектептик (алгачкы) кесипке багыттоо этабында ишмердүүлүк чөйрөсүн тандоодо кесиптик көз карашты калыптандыруу болуп эсептелет.

Биринчи главанын үчүнчү бөлүмүндө профилдик окутуу шарттарында жалпы билим берүү уюмдарында жогорку класстын окуучуларынын тилдик инсандыгын калыптандыруу процессинде орус тилин эне тили катары окутуунун методологиялык аспектилери берилген.

Орус тилинин методикасы психология, лингвистика, адабият таануу, дидактика, педагогика, философия сыяктуу көптөгөн коомдук илимдердин кесилишинде өнүгүп, инсанды калыптандыруунун айрым аспектилерин изилдейт.

Бир катар изилдөөчүлөрдүн пикири боюнча: «XXI кылымдын башында коомдук формациялар жана тилдин пикир алышуу каражаты катары функционалдашуусунун мүнөзү өзгөрдү жана аны жыйылтуунун, окутуунун жаңы өбөлгөлөрү, *тилдик личность жана жаңы формациянын педагогдорун* калыптандыруунун жаңы шарттары пайда болууда».

Бүткүл билим берүү процессинин кайра багытталышына байланыштуу тилди эне тили эмес катары окутуу үчүн дагы бир негизги түшүнүк – «*тилдик инсан*»

актуалдуу болуп калат, ал көптөгөн окумуштуулардын эмгектеринде чагылдырылган: В. В. Виноградов (1930), Г. И. Богин (1984), Ю. Н. Караулов (1987), Е. И. Пассов (1991), Н. П. Задорожная (2005), М. Дж. Тагаев (2005), Е. А. Быстрова (2007), Г. А. Кажигалиева (2009), Е. В. Иванцова (2010), Е. Е. Русинова (2011), М. Р. Кондубаева (2015), М. Х. Манликова (2020) ж. б.

Тилдик инсан индивидуалдык тилди колдонуу жөндөмүн жана адамдын сүйлөө ишмердигинин өзгөчөлүктөрүн мүнөздөйт, ал төмөнкүлөрдү катмыйт:

- тилдик компетенттүүлүктөн (тилди жана аны колдонуунун эрежелерин билүү), коммуникативдик компетенттүүлүктөн (тил аркылуу өз ара аракеттенүү), прагматикалык компетенциядан (контекстти түшүнүү жана тилди ар кандай кырдаалдарда колдоно билүү) турган *компетенттүүлүк аспектиси*;

- *мотивациялык аспект*, анын ичинде тилди колдонуу менен байланышкан мотивдер жана керектөөлөр, тилге жана анын сүйлөөчүлөрүнө болгон мамиле;

- *социалдык аспект* (социалдык өзгөчөлүк, маданий таандыктык, тилдик иденттүүлүк);

- *когнитивдик аспект* (тилди иштетүү (кабылдоо, жаттоо, түшүнүү) менен байланышкан когнитивдик процесстер жана кеп ишмердигинде колдонулуучу психикалык операциялар);

- *жеке психологиялык аспект* (темперамент жана мүнөз, интеллектуалдык жөндөмдүүлүктөр, эмоционалдык абал, жеке сапаттар);

- *функционалдык аспект* кеп ишмердүүлүгүнүн түрлөрүн (сүйлөө, угуу, окуу, жазуу) жана тилди колдонуу чөйрөлөрүн (күнүмдүк, ишкердик, илимий ж.б.) камтыйт.

Мындан тышкары, *тилдик инсан*: идиолект, лингвистикалык портрет сыяктуу түшүнүктөр менен мүнөздөөгө болот. Идиолект – тигил же бул тилдин жеке сүйлөөчүнүн, конкреттүү инсандын кебине мүнөздүү тилдик өзгөчөлүктөрдүн кайталангыс жыйындысы. Тар мааниде идиолект – бул тигил же бул тил өкүлүнүн (мисалы, кесиптин) кептик спецификалык өзгөчөлүгү гана. Кеңири мааниде идиолект – бул аталган тилдин индивиддин кебинде ишке ашырылышы, б.а., тил тутумун изилдөө максатында сүйлөөчү тарабынан түзүлгөн жана лингвист тарабынан изилденген тексттердин жыйындысы.

Тилдик инсан концепциясын түшүнүү тил үйрөнүү, тилди үйрөтүү, лингвистикалык экспертиза жана адамдардын баарлашуусунун ар кандай аспектилери үчүн өтө зарыл мааниге ээ.

Тил инсанынын структурасы үч деңгээлге бөлүнөт: тилди билүүнү болжолдоочу *оозеки-семантикалык; когнитивдик* (дүйнө картинасына бириктирилген түшүнүктөр, идеялар, ой жүгүртүүлөр); *прагматикалык* (кеп ишмердүүлүгүндөгү максаттарды, мотивдерди, кызыкчылыктарды, баалоолорду камтыйт).

Профилдик окутуу шарттарында орус тилин окутуунун методикасы бардык дидактикалык система катары бүтүндөй көп өлчөмдүү, когнитивдик процесс болуп

саналат, анын ички түзүлүшү бүтүндөй системанын сапатына жана өз алдынча сапатына ээ болгон бир катар өз ара байланышкан компоненттерден турат:

- профилдик окутуу шарттарында орус тилин окутуунун максаты жана принциптери;

- курстун мазмунунун лексика-грамматикалык (лингвистикалык) негиздеринен турган, кесипке багытталган окутуунун негизинде орус тилин окутуунун усулдары;

- окутуу каражаттарынын системасы (биздин изилдөөдө МКТны, класстан тышкаркы иштерди ж.б. колдонуу менен орус тили боюнча окутуучу телесабактар жана сабактардын ар кандай формалары).

Ошону менен бирге орус тилин эне тили эмес тил катары окутуу – П. И. Харакоздун, Е. И. Пассовдун, Н. М. Шанскийдин, В. Г. Костомаровдун, Б. А. Абилованын, М. Р. Кондубаеванын, М. Х. Манликованын, К. Д. Добаевдин, Н. П. Задорожнаянын ж. б. эмгектеринде кеңири чагылдырылган жалпы, дидактикалык жана лингводидактикалык принциптерге, усулдарга жана ыкмаларга негизделген педагогикалык процесс.

Заманбап лингводидактика окутуунун кеңири тандоосун сунуштайт, алардын билими жогорку класстын окуучуларынын тилдик, коммуникативдик компетенттүүлүгүн калыптандыруу боюнча маселелерди чечүүгө өбөлгө түзөт жана сапаттуу билим берүү процессин камсыз кылуу үчүн окутуунун методдорун жана технологияларын тандоодо вариативдүүлүк принциби педагогго тандоо мүмкүнчүлүгүн берет.

Тилди эне тили катары эмес окутуунун коммуникативдик методунун негиздөөчүсү Е. И. Пассов бул методдун беш негизги принцибин белгиледи: *окуу процессинин сүйлөө багытынын принциби* (сүйлөө - ой жүгүртүү активдүүлүгүнүн принциби) баарлашуу аркылуу экинчи тилди окутууну болжолдойт; *инсандык аспектинин жетектөөчү ролунда индивидуалдаштыруу принциби* (окуучунун жеке өзгөчөлүктөрүн жана кызыкчылыктарын эске алуу принциби); *функционалдык принцип* тилдин бардык фактылары курстун кырдаалдык-тематикалык мазмунун сүрөттөөдө аныкталган темаларга ылайык ойду билдирүү үчүн алардын зарылдыгынан каралышы керектигин аныктайт; *окутуу үчүн колдонулган материалдардын аныктыгы принциби* (ар түрдүү тексттерди колдонуу); *экинчи тилди окутууда бүтүндүк (комплексүүлүк) принциби* бир сабактын алкагында кандай болсо, бүтүндөй тилди өздөштүрүүдө дагы кеп ишмердүүлүгүнүн бардык түрлөрүнүн (угуу, сүйлөө, окуу, жазуу) өз ара байланышын болжолдойт.

«Окутуу кыргыз, өзбек, тажик тилдеринде жүргүзүлгөн мектептердеги орус тили» предметтик стандарты жалпы илимий мамилелерге (системалуу, ишмердик, аксиологиялык, маданий) жана дидактика принциптерине (илимий, жеткиликтүүлүк, максатка багытталгандык, системалуулук жана ырааттуулук, көрсөтмөлүүлүк, окутуунун турмуш менен байланышы, аң-сезим жана активдүүлүк, бекемдик)

негизделет, ошондой эле орус тилин экинчи тил катары өздөштүрүүнүн мыйзам ченемдүүлүгүнөн келип чыккан *жеке дидактикалык предметтик принциптерди* эске алат: *кырдаалдык принцип, жаңылык принциби, баарлашуунун жеке багыт алуу принциби, жамааттык өз ара аракеттенүү принциби, социалдаштыруу принциби, эне тилин эсепке алуу жана грамматикалык материалды синхрондоштуруу принциби, инклюзивдүүлүк принциби, баалоонун стандартташтырылган инструменттерин колдонуу принциби.*

Сөз байлыгын камсыздоо максатында, ошондой эле орус тили боюнча жаңы материалды өздөштүрүү үчүн окуучулар билүү, түшүнүү жана келечектеги адистиги боюнча илимий терминдерди, атайын жана кесиптик лексиканы оозеки жана жазуу түрүндө колдоно билүүсү керек. *Максаттык принцип* орус тили жана аудиториядан тышкары иштер боюнча окуу материалынын мазмунунда, конкреттүү лексикада ишке ашырылышы керек.

Аны менен катар, окуучулардын теориялык билим тутумунун бар экендиги, фактылардын, кубулуштардын, мыйзам ченемдүүлүктөрдүн аныктыгы, практикалык тыянактардын, иш-аракеттердин илимий аргументациясы айкын болгондо, *илимий принцип* да ишке ашырылат. Ошондой эле *окууну жашоо менен байланыштыруу принциби*. Бул учурда «Алынган билимди жашоодо жана практикада кайда, качан жана кантип колдонсо болот?» - деген суроого жооп алуу үчүн кесиптик багыт талашсыз.

Системалуулук жана ырааттуулук принциби, биринчиден, окуу материалынын так, логикалык жайгашуусунда окуу программасында, календардык-тематикалык планда жана окуучуларга билим берүү ыкмаларында ишке ашырылат. Экинчиден, окуучулардын келечектеги адистиги боюнча билимин, көндүмдөрүн, билгичтиктерин ырааттуу өздөштүрүүдө жана ошол эле учурда аларды практикада колдонулат.

Жогоруда айтылган принциптердин бардыгын бирдикте колдонуу гана профилдик окутуу шартында орус тилин окутуунун олуттуу жаңы системасын түзөт жана төмөнкү максаттарга жетүүгө багытталат:

- *жаранды тарбиялоо*; орус тилинин улуттук өзгөчөлүктөрүн билүү; улуттар аралык баарлашуу маданиятын өздөштүрүү;

- *сүйлөө менен өз ара аракеттенүү жөндөмдүүлүктөрүн* жана социалдык адаптация; маалыматтык көндүмдөрдү жана билгичтиктерди; өзүн-өзү уюштуруу жана өзүн-өзү өнүктүрүү көндүмдөрүн; кесипти аң-сезимдүү тандоого даярдыкты өнүктүрүп, өркүндөтүү;

- орус тилинин функционалдык-стилистикалык тутуму жөнүндө *билимди тереңдетүү*; ар кандай чөйрөлөрдө жана баарлашуу кырдаалдарында сүйлөө жүрүм-турумунун нормаларын сактоо;

- тил кубулуштарын жана фактыларды алардын ар кандай *чечмелөөлөрүн* эске алуу менен таануу, талдоо, салыштыруу, классификациялоо *көндүмдөрүн*

өздөштүрүү; тил кубулуштарын жана фактыларды нормативдүүлүк жагынан баалоо; ченемдердин варианттарын жана сүйлөө бузулууларын чектөө;

- өз сүйлөө практикасында алган билимдерин жана көндүмдөрүн, анын ичинде байланыштын кесиптик багытталган чөйрөсүндө **колдонуу**.

Мектепте орус тилин окутуунун эң маанилүү милдеттеринин бири - тилдин коомдогу ролун, анын пайда болуу себептерин, андагы өзгөрүүлөрдү пайда кылган факторлорду, тилдин тутумдуу мүнөзүн, орус тилинин дүйнө тилдеринин арасындагы ордун, азыркы дүйнөдө орус тилинин функцияларын көрсөтүү.

Окутуу кыргыз, өзбек жана тажик тилдеринде жүргүзүлгөн жалпы билим берүү уюмдарынын 5-11-класстары үчүн орус тили программасына ылайык, Кыргыз Республикасында мектептик билим берүүнүн максаттарын аныктоонун, мазмунун тандоонун, билим берүү процессин уюштуруунун жана билим берүү натыйжаларын баалоонун принциптери компетенттүүлүк мамилеге негизделген, ал окутуу жана тарбиялоо процессинде окуучулар кесиптик, жеке жана коомдук турмуштагы кырдаалдарда натыйжалуу иштөөгө мүмкүндүк бере турган көндүмдөр менен билгичтиктерге ээ болушат.

«Жалпы билим берүүчү уюмдарда профилдик окутуу шарттарында орус тилин окутуунун илимий изилдөөлөрүнүн материалдары жана методдору» аттуу экинчи бапта объект менен изилдөө предмети берилген.

Изилдөөнүн объекти - жалпы билим берүү уюмдарында окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн жогорку класстардын окуучуларын профилдик билим берүү шарттарында орус тилин окутуу процесси.

Изилдөөнүн предмети - жалпы билим берүү уюмдарында окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн жогорку класстардын окуучуларын профилдик билим берүү шарттарында натыйжалуу окутууну камсыз кылуучу методикалык система.

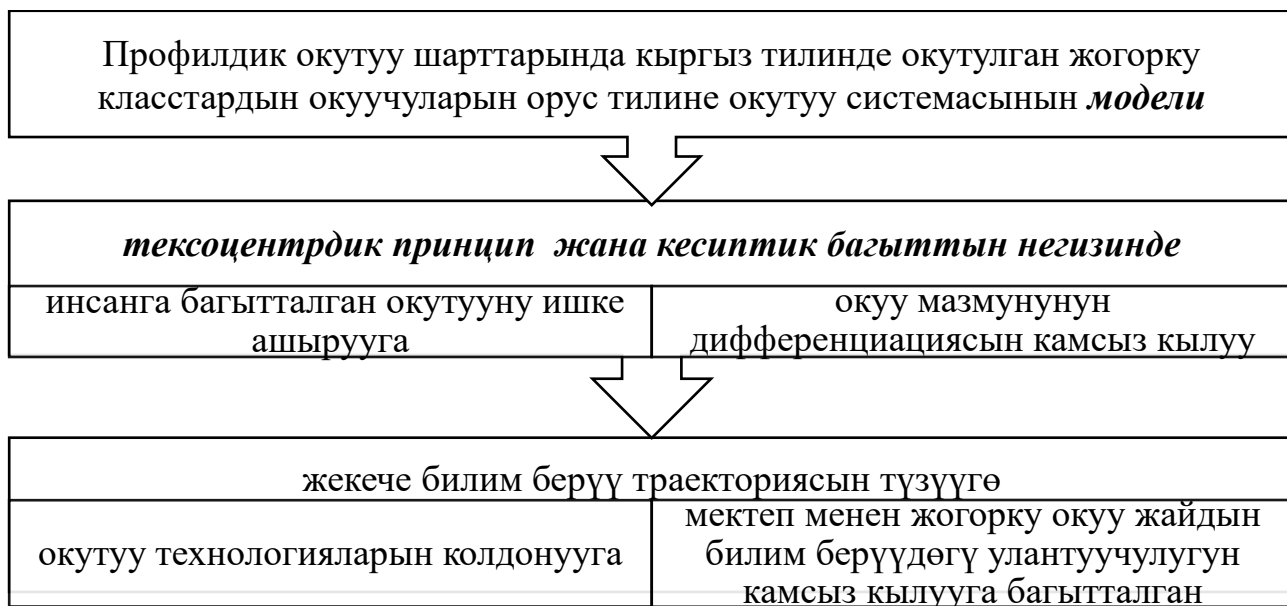
«Илимий изилдөөнүн материалдары» аттуу экинчи баптын биринчи бөлүмдүн, «Билим берүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы, Орус тилин кыргыз мектептеринин X-XI класстарында окутуу билим берүү стандартынын алдын ала долбоору (түзүүчүлөр: А. Р. Жумалиева, Н. П. Задорожная, Ж. Н. Идрисова, 1995), Кыргыз Республикасынын мектептик жалпы билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандарты (2014, 2022), Окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн X-XI класстары үчүн орус тили боюнча предметтик стандарт (2018), Окутуу кыргыз, өзбек жана тажик тилдеринде жүргүзүлгөн жалпы билим берүү уюмдарынын 5-11-класстары үчүн орус тили боюнча программа (2022), Кыргыз мектебинде орус тили боюнча окуу китептери жана окуу-усулдук колдонмолору сыяктуу материалдарды сыпаттоо берилген.

Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүү уюмдарына «Орус тили» предмети боюнча орус тилдүү мектептер үчүн сунуш кылынган окуу китептердин тизмесине ылайык жогорку класстарда россиялык авторлор (А. Власенков ж. б. (X-XI класстар), В. Греков (X-XI класстар) окуу китептери сунушталат.

Кыргыз, тажик жана өзбек тилдериндеги мектептер үчүн «Орус тили» предмети боюнча жогорку класстар үчүн кыргызстандык авторлордун (С. А. Кундузакова (X класс), Н. П. Задорожная, Ж. Идрисованын (XI класс) окуу китептери сунушталат.

Кыргыз мектебинде жогорку класстын окуучуларын орус тилине профилдик окутууну уюштуруу менен байланышкан көйгөйлөрдүн бири - орус тилин окутуунун ар кандай деңгээлдерине так багытталган окуу китептеринин жоктугу болду. Кыргыз мектептери үчүн орус тили боюнча колдонуудагы окуу китептериндеги материалдар тигил же бул түрдө «базалык» жана «профилдик» болуп бөлүнүшү мүмкүн, бирок бул бөлүштүрүү сөзсүз түрдө шарттуу мүнөздө болот.

Экинчи баптын экинчи бөлүмдүндө профилдик класстарда орус тилин окутууга арналган ар кандай изилдөөлөрдү талдоонун негизинде биз тараптан кесиптик багыттын негизинде профилдик окутуу шарттарында кыргыз тилинде окутулган жогорку класстардын окуучуларын *орус тилине окутуу системасынын модели түзүлгөн* (2.2.1-сүрөт).

2.2.1-сүрөт – Кесиптик багыттын негизинде профилдик окутуу шарттарында кыргыз тилинде окутулган жогорку класстардын окуучуларын орус тилине окутуу системасынын модели.

Профилдик шартта орус тилин окутуунун негизи *тексоцентрдик принцип* болушу керек. Текст - окутуунун негизги бирдиги жана компетенттүүлүктүн бардык түрлөрүн калыптандыруу каражаты болуп калат. Негизги дидактикалык материал ар кандай тексттерди (видеофрагменттерди) камтышы керек - бул орус тилинин ширетилишине (интеграциясына) өбөлгө түзөт. Тапшырмалар

комплектүүлүгү менен мүнөздөлүп, тапшырмаларды айырмалоого, жеке жана топтук иштерди жүргүзүүгө мүмкүндүк берет.

Мунун баары окуучулардын коммуникативдик компетентүүлүгүн өнүктүрүүгө, текст жана стилдик деңгээлде тилди өздөштүрүүсүнө өбөлгө түзөт. Профилдик окутуунун шартында класстарда иштөө үчүн эссе жазууга, эл алдында чыгып сүйлөөгө даярданууга, талкууга катышууга, илимий-изилдөө иштерин жүргүзүүнүн принциптерин үйрөтүүгө, чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүгө, маданий горизонтторду кеңейтүүгө, эстетикалык табитти калыптандырууга багытталган материалдар талап кылынат – мунун баары ЖОЖдо окууда керек болот.

Профилдик окутуу шартында орус тилин окутууда педагогикалык технологиянын жардамы менен ишке ашырылып жаткан жогорку класстын окуучуларынын билим алуусуна алардын кесиптик кызыкчылыктарына ылайык багыт берүү мүмкүнчүлүгүн түзүү маанилүү. *Проблеманын актуалдуулугу* - кесиптик өзүн-өзү аныктоо жана өмүр бою билим алууга даяр болуу үчүн окуучунун өзүн-өзү өнүктүрүүсүнө акыл-эс түрткү болууга шартталган атайын окутуу шартында ар кандай технологияларды колдонуу.

Орус тилин окутуунун негизги милдеттеринин бири - жөн гана окуучуларга маалымат берүү эмес, аларда кызыгуусун, сүйлөө аркылуу өзүн-өзү өркүндөтүүгө түрткү болгон каалоо, жеке ниетин ойготуу. Муну ишке ашыруу үчүн натыйжалуу технологияларды, ыкмалар менен иштин ар түрдүү формаларын табуу зарыл.

Биз билим берүү процессиндеги технологиялар менен методдорду карап чыгып, бир катар изилдөөчүлөрдү бөлүп көрсөтө алабыз:

- *педагогикалык технологиялар жана окутуудагы методдор* (М. В. Кларин (1995), Г. К. Селевко (1998), В. М. Монахов (1995), Б. Т. Лихачев (1999), В. П. Беспалько (2002), А. В. Бобырев (2007), О. Б. Даутова (2007), Н. К. Дюшеева (2009), Д.С. Вьюнова, О. А. Швец Тэнэнта-Гурий (2017), Г. Д. Бухарова (2017), М. Р. Кондубаева (2018), Н. А. Ахметова (2019), М. Х. Манликова (2020), А. Ж. Муратов, К. К. Акматов (2020), С. К. Рысбаев (2021) ж. б.;

- *профилдик класстарда орус тилин окутуунун усулдары жана ыкмалары* (Е. А. Рябухина (2013), В. Г. Брулёва (2014), Л. Н. Горобец (2016), Г. А. Васьковская (2018) ж. б.;

- *окутуудагы маалыматтык-коммуникациялык технологиялар*: (А. В. Бобырев (2007), Б. А. Абилова (2012), Н. В. Горбунова (2017), А. В. Мухина (2016), Л. А. Исаева (2020), У. Э. Мамбетакунов (2021), О. В. Чаусова (2020) ж. б.

Изилдөөчү Г. К. Селевко (2008) «Профилдик окутуу – билим берүү процессинин түзүмүндөгү, мазмунундагы жана уюштурулушундагы өзгөрүүлөрдүн (вариациялардын) эсебинен окуучулардын кызыкчылыктарын, шыктарын жана жөндөмдүүлүктөрүн толугураак эске алууга, жогорку класстын

окуучуларынын билимин улантууга карата таанып-билүүчүлүк жана кесиптик кызыкчылыктарына жана ниеттерине ылайык окуу үчүн шарттарды түзүүгө мүмкүндүк берүүчү окутууну дифференциациялоонун жана жекелештирүүнүн өзгөчө түрүн көрсөтүүчү билим берүү технологиясы» – деп белгилейт. [47-50-бб].

А. В. Бобырев (2007) «Стандарттуу эмес сабактардын негизги максаты – профилдик окутуунун контекстинде окуучулардын окуу предметине болгон кызыгуусун калыптандыруу жана өнүктүрүү. Жеке багытталган окутуу көз карашы менен караганда, стандарттык эмес сабактар окутуу жана билим берүүдө окуучунун өнүгүүсүн камсыз кылууга көбүрөөк мүмкүндүк берет».

Ар кандай окуу дисциплиналарынын сабактарында маалымдык компьютердик технологияларды (МКТ) колдонууда адамдын кабылдоосунун үч каналына таасир этүүгө мүмкүндүк берет: көрүү (визуалдык), угуу жана кинестетикалык (маалыматты кабылдоо негизинен логикалык ой жүгүртүү аркылуу, цифралар, белгилер, логикалык жүйөлөр аркылуу ишке ашат). Убакытты үнөмдөөнүн эсебинен кабыл алуучу же окутуучу материалдын көлөмү көбөйөт.

МКТ-технологияларынын башкы артыкчылыгы - бул кайсы болбосун башка педагогикалык технологиялар менен гармониялуу айкалышуусу: окутууда дифференцияланган мамилени колдонуу мүмкүнчүлүктөрү кеңейет, предметтер аралык байланыштар ишке ашырылат, окутуунун мотивациясын жогорулатуу жана окуучулардын өз алдынча ишмердүүлүгүн активдештирүү жүрөт.

Жогоруда аталган иштерди талдоонун негизинде биз профилдик окутуу шарттарында орус тилин окутууда компетенттүүлүктүн маселелерин чечүү үчүн эң чоң мүмкүнчүлүктөр сунушталат деген жыйынтыкка келдик: *инсанга багытталган окутуунун технологиясы, окутууну дифференциациялоо жана жекелештирүү технологиялары, көйгөйлүү окутуу, өнүктүрүп окутуу технологиялары, «Окуу жана жазуу аркылуу сын ой жүгүртүүнү өнүктүрүү» технологиясы, портфолио (папка достижений), МКТ-технологиялары, интеграцияланган окутуу технологиялары, долбоордук технология (долбоорлордун ыкмасы) же долбоордук окутуу, инсандын өзүн – өзү таануу жана өзүн-өзү өнүктүрүү технологиясы* (И. П. Волковдун «Творческая книжка школьника» технологиясы, А. А. Ухтомский - Г. К. Селевконун «Самосовершенствование личности» курсу, М. Р. Кондубаеванын тил инсанынын өзүн-өзү өнүктүрүүнүн дидактикалык модели жана башкалар.

Кыргыз мектебинин бүтүрүүчүсүнүн психологиялык өзгөчөлүктөрүн жана инсандык баалуулуктарын чагылдырган изилдөөлөргө өзгөчө көңүл бурууга татыктуу (Ч. А. Шакеева (1998), Н. Н. Палагина (2003), В. П. Иванова (2009), Т. А. Конурбаев (2016), Н. Шумская (2017), О. В. Ануфриева (2018), С. Ю. Абдыкаимова (2023) ж. б.

Окутуунун ар бир методу органикалык түрдө мугалимдин окутуу жана

окуучулардын активдүү таанып-билүү ишин уюштурууну, ошондой эле сабакта окуучулардын кеп ишмердүүлүгүнүн ар кандай түрлөрүн колдонууну камтыйт.

«Жалпы билим берүүчү уюмдарда профилдик окутуу шарттарында орус тилин окутуунун методикалык системасы» деген үчүнчү главада окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн жогорку класстарда орус тилин окутуу системасынын программасы жана тажрыйбалык-эксперименттик иштин натыйжалары берилген.

Кесиптик багыттын негизинде профилдик окутуу шарттарында окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн жогорку класстардын окуучуларын орус тилине окутуунун методикалык системасы программалык материалга өзгөртүүлөрдү киргизүүнү камтыбаган, бирок окуу китебинин мазмунуна ылайык сабактарды өткөрүүнүн стандарттык схемасын кайра карап чыгууну, окуучуларга атайын сүйлөө темаларын сунуштоону жана окутуунун активдүү методдорун колдонууну талап кылган мамилени камтыйт.

Натыйжада, X-XI класстарда санариптик билим берүүнүн контекстинде кесипкөйлүккө багыттап окутууга жана текст-негиздик ыкмага шартталган кыргыз тилиндеги орто мектептерде орус тили боюнча эксперименталдык сабактар өткөрүлдү.

Жана иштин эки багытын камтыды: *биринчиси*, окуу китебиндеги кесиптик багыттын негизинде болгон тексттерге (көнүгүүлөргө) кошумча тапшырмаларды (текст алдындагы жана тексттен кийинки, видеофрагменттерди, макал-лакаптарды ж.б.) тандоону камтыды; *экинчиси* - окуучулар тарабынан кесиптик сөздүктөрүнүн эксперименталдык топчолорун, эмгек, чеберчилик жөнүндөгү макал-лакаптарды түзүүдөн турган. Кети өстүрүү үчүн X класста 90 жана XI класста 60 макал-лакаптар жана накыл сөздөр тандалып алынган.

Тажрыйбалык-эксперименттик иштин максаты - кыргыз мектептеринин жогорку класстарынын окуучулары үчүн орус тилин окутуу системасынын натыйжалуулугун санариптик билим берүүнүн контекстинде кесипкөйлүккө багытталган окутуунун жана текст-негиздик ыкманын негизинде текшерүү.

Эксперименталдык изилдөөнүн *гипотезасы* - профилдик окутуу шарттарында кыргыз тилинде окуткан жогорку класстардын окуучуларына орус тилин окутуу ар кандай ыкмаларды, технологияларды жана МКТны колдонуу менен кесиптик багытка негизделсе, анда коммуникативдик компетенттүүлүктү калыптандыруу кыйла натыйжалуу болот деген божомол болгон.

Көтөрүлгөн гипотезаны практикалык ишке ашыруу үчүн жогорку класстарда (X-XI класс) эксперимент жүргүзүлгөн. Экспериментке 2020-жылдан 2022-жылга чейин Кыргызстандын 8 мектебинин окуучулары катышышты (2020-2021-окуу жылы X класстар, 2021-2022-окуу жылы XI класстар).

Эксперименталдык изилдөө жүргүзүү үчүн эки топ тандалып алынган: эксперименталдык жана контролдук. Окуучунун жалпы саны 532, алардын ичинен эксперименталдык класстарда (ЭК) 265, контролдук (КК) - 267 (2.3.1-таблицада келтирилген) окуучуну түздү.

2.3.1-таблица – Контролдук жана эксперименталдык класстардын окуучуларын бөлүштүрүү.

№	Мектеп	ЭК	КК	Жалпы саны
1	Профессор А. Молдокулова атындагы Улуттук инновациялык технологиялар мектеп-лицейи, Бишкек ш.	9 кичи топ	9 кичи топ	218
2	А. Осмонов атындагы №68 гимназия мектеби, Бишкек ш.	3 кичи топ	3 кичи топ	69
3	№ 54-орто мектеби, Бишкек ш.	1 кичи топ	1 кичи топ	25
4	«Жетиген» мектеп-лицейи, Ош ш.	1 кичи топ	1 кичи топ	31
5	«Ноокат Билимкана» мектеп-лицейи	2 кичи топ	2 кичи топ	58
6	Ж. Бөкөнбаев атындагы № 2 орто мектеп, Токтогул айылы	2 кичи топ	2 кичи топ	40
7	Б. Айтпаев атындагы орто мектеби, Кара-Суу айылы, Талас облусу	1 кичи топ	1 кичи топ	64
8	А. Токтогожаев атындагы орто мектеби, Көк-Сай айылы, Кара-Буура району, Талас облусу,	2 кичи топ	2 кичи топ	27
	Бардыгы:	12 кичи топ	12 кичи топ	532

Максаттын негизинде эксперименталдык иштин төмөнкү милдеттери аныкталды:

- контролдук жана эксперименталдык класстарды тандоо, тесттин жардамы менен кесиптик багыттын негизинде X класстардын окуучуларында коммуникативдик компетенттүүлүктүн калыптануу деңгээлин тастыктоону жүргүзүү;

- кесиптик багыттын негизинде профилдик окутуу шарттарында окутуунун кыргыз тилиндеги жогорку класстардын окуучуларына орус тилин окутуу боюнча ишке мугалимдерди даярдоо;

- кесиптик багыттоонун негизинде жогорку класстардын окуучуларынын коммуникативдик компетенттүүлүгүн калыптандырууга багытталган методиканы апробациялоо, орус тилин экинчи тил катары окутуу процессинде анын ишке ашырылышын көзөмөлдөө жана контролдоо;

- эксперименттик иштердин натыйжаларынын натыйжалуулугун талдоо.

Аныктоочу этапта окуу жылынын башында кесиптик багыттын негизинде окуучулардын коммуникативдик компетенттүүлүгүнүн баштапкы деңгээлине диагноз коюлган. Бул максатта төмөнкү методдор колдонулду: окуучуларды тестирлөө, педагогикалык байкоо, мугалимдер жана X класстын окуучулары менен баарлашуу.

Окуучуларды тандоодо орус тилинде өзүн-өзү текшерүүгө багытталган «Кесиптик сөздөр» темасы боюнча тест киргизилген. Тестирлөөнүн жыйынтыктары төмөнкү шкала боюнча бааланды: төмөнкү деңгээл – 59 % га чейин; орто деңгээл – 60-75 %; жогорку деңгээл – 76 -100 %.

Өзүн өзү текшерүү боюнча тесттин натыйжалары болжол менен бирдей болуп чыкты: эксперименталдык класстарда ал 61%, контролдук класстарда 63% түздү. Алгачкы билимдин бул жыйынтыктары окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектепте орус тилин окутууда X-XI класстарынын окуучуларын кесиптик багыттоого коммуникативдик компетенттүүлүктү калыптандыруу боюнча сунушталган методиканын натыйжалуулугун тастыктоо максатында тажрыйбалык-эксперименттик окутууну иштеп чыгуу жана жүргүзүү үчүн негиз болуп берди.

Тажрыйбалык-эксперименталдык окутуунун калыптандыруучу этабында программаны ишке ашыруу үчүн уюштуруу-методикалык шарттар түзүлгөн. 2020-2021-окуу жылынын башында мектептерде сабак берген 10 орус тили мугалими онлайн окутулду.

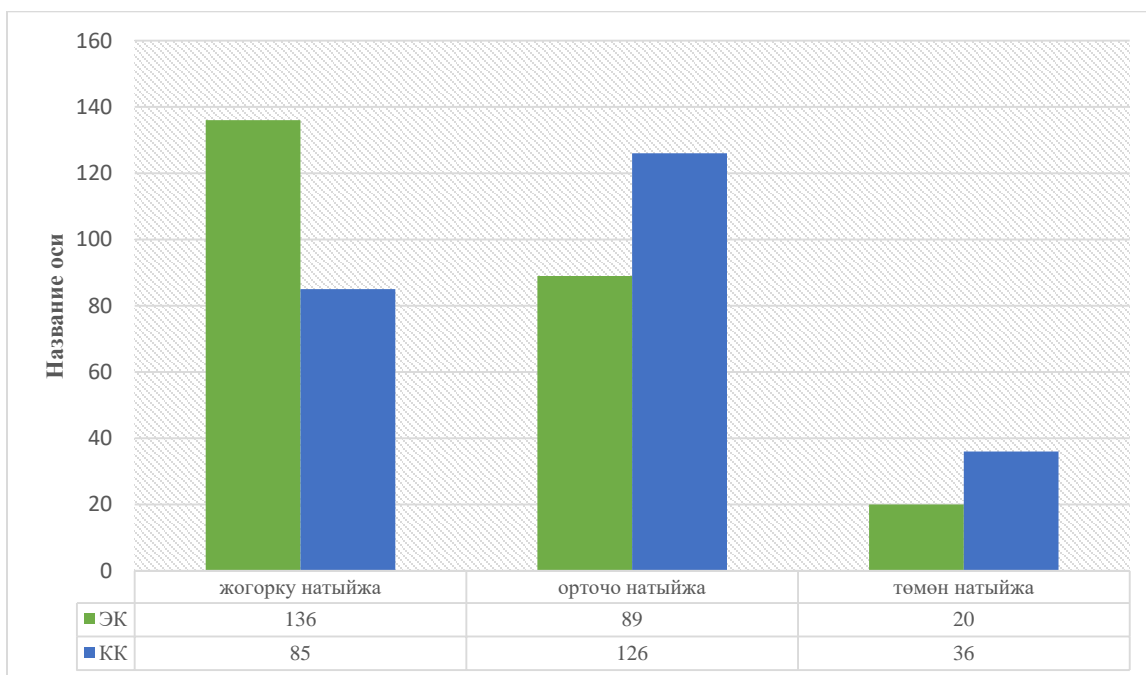
Окутуу процессинде педагогдор X-XI класстарынын окуучуларынын кесиптик багытынын негизинде коммуникативдик компетенттүүлүктү калыптандыруу боюнча окутуунун өзгөчөлүктөрү жөнүндө, окуучулардын ар кандай кесиптер жөнүндө билимин кеңейтүү жана тереңдетүү үчүн сабакта тилдик жана кептик ресурстарды пайдалануу жөнүндө, кептик ишмердүүлүктүн негизги түрлөрүн жана окуучулардын коммуникативдик жөндөмдөрүн өнүктүрүү үчүн педагогикалык ыкмаларды жана МКТ, телесабактарды колдонуу жөнүндө кеңири маалымат алышты.

Эксперименттин кийинки милдети X-XI классынын окуучуларында кесиптик багыттын негизинде коммуникативдик компетенттүүлүктү калыптандыруу боюнча сунуш кылынган методикасын сыноодон өткөрүү болду. Апробация эксперименталдык класстарда жүргүзүлгөн. Контролдук класстарда иш «Орус тили» предметинин программасында каралган салттуу методика боюнча жүргүзүлдү.

Жогорку класстарда сабактар БОП боюнча жумасына 2 жолу өткөрүлдү. Контролдук класстардын окуучуларына (КК) кадимки программа боюнча сабактар

өтүлгөн. Эксперименталдык класстардын (ЭК) окуучулары үчүн коммуникативдик компетенттүүлүктү калыптандырууну камсыз кыла турган кесиптик багыттын негизинде орус тили боюнча сабактын планы түзүлгөн.

Эксперименттин жыйынтыгын чыгаруу этабында чечмелөө жана эксперименталдык иштин коюлган максаттары менен изилдөөнүн натыйжаларын салыштыруу. 2.3.1-сүрөттө (диаграмма) эксперименттин натыйжалары көрсөтүлдү.

2.3.1-диаграммадан көрүнүп тургандай, эксперименталдык класстын окуучуларынын жетишкендиктеринин деңгээли 54% га жогору. Бул сабактарда орус тилинде баарлашууга түрткү боло турган ар кандай байланыш көнүгүүлөрү, методдору жана ыкмалары байма бай колдонулгангандыгы менен түшүндүрүлөт.

Байланыш каражаты катары орус тилин билүү деңгээли кыйла жогорулаганын класстык журналдардагы 8% окуучулардын баалары тастыктап турат. Калган 21% окуучулар орус тилин билүү деңгээлин жогорулатууга дагы эле муктаж, ал үчүн кошумча сабактарды өткөрүү зарыл. Контролдук класстарда окуу жетишкендиктеринин деңгээли 7% га гана жогорулады, бул окутуунун салттуу мүнөзүнө байланыштуу.

Эксперименталдык класстарда окуучулардын кесиптик багытынын негизинде коммуникативдик компетенттүүлүктү калыптандыруу боюнча сабактарды талдоо үчүн бардык мектептердеги сабактарга катыштык.

Катышкан сабактарды талдоо педагогдор негизинен сунушталган долбоорлорду колдонгонун көрсөттү. Мугалимдердин айтымында, аларды колдонуу орус тилинде баарлашуу үчүн билим берүү чөйрөсүн түзүүнү жана окуучулардын орус тилин

үйрөнүүгө жана келечектеги кесибин аныктоого түрткү берди. Орус тили мугалимдери орус тили боюнча сабактарга болгон кызыгуунун жогорулагандыгын белгилеп, окуучулар тапшырмаларды аткарууга, сунушталган темаларды талкуулоого активдүү катышкандыгын билдиришти.

Бул конкреттүү аткаруучулардын колунда бир эле технология ар кандай болушу мүмкүн экенин: бул жерде мугалимдин жеке компоненти сөзсүз болушун, окуучулардын контингентинин өзгөчөлүктөрүн, алардын жалпы маанайы жана аудиториядагы психологиялык климатты белгилей кетүү маанилүү.

Өзүнүн педагогикалык ишмердүүлүгүнө инновациялык өзгөртүүлөрдү киргизүү көндүмдөрүнө ээ болуу, анын эң аярлуу жактарын андап билүү жана иштин эң максатка ылайыктуу методдору жөнүндө билимге ээ болуу менен мугалим кесиптик жактан өркүндөтүлүп, окуучулар менен өз ара аракеттенүүнүн сапатын жакшыртууга тийиш. Тажрыйба-эксперименталдык иштерди жүргүзүүдө орус тилин үйрөнүүдө, айрыкча морфологиялык деңгээлдеги текст менен иштөөдө, этиштин бириктирилген формаларына (спрягаемые формы глаголов) тапшырмалар менен иштөөдө, ошондой эле сын атоочтордун номиналдык формалар менен келишүүсүндө кыйынчылыктар белгиленди. Синтаксис деңгээлинде орус тилин үйрөнүүчүлөрдүн бардыгы сүйлөм түзүүдө, айрыкча татаал сүйлөмдөрдү колдонууда кыйынчылыктарга туш болушат. Бардык респонденттер адабияттарды көбүрөөк окуп, тилдин грамматикасына көбүрөөк көңүл бурушу керек деп таптык.

Жүргүзүлгөн тажрыйбалык-эксперименттик иш мугалимдерге окуу процессин кантип оптималдаштырууга болорун көрсөттү: тилди билүү деңгээлин эске алуу менен чакан топтордо ишти уюштуруу, топто иштеген окуучуларды окутууну жекелештирүү, ар кандай ыкмаларды жана маалыматтык компьютердик технологияларды максаттуу пайдалануу ж. б.

Педагогикалык эксперименттен алынган маалыматтар кыргыз тилинде окуган жогорку класстардын окуучуларын орус тилин кесиптик багытка негизделген окутуунун илимий негизделген ар кандай ыкмаларды, методиканы жана МКТны колдонуу коммуникативдик компетенттүүлүктү калыптандырууда кыйла натыйжалуу деген гипотезаны тастыктады. Демек, кесиптик багытка негизделген профилдик окутуу шарттарында окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн жогорку класстардын окуучуларына орус тилин окутууда сунуш кылынган методика натыйжалуу болуп саналат деген тыянак чыгарууга болот.

Алынган жыйынтыктар көрсөткөндөй, иштелип чыккан методика окуучулардын жетишкендиктерине олуттуу таасир этет, ошондой эле окуучулардын инсандык сапаттарынын өзгөртүп, коммуникативдик-жүрүм-турумдук компоненттин деңгээлин жогорулатат. Буга орус тили сабактарында коммуникативдик, кырдаалдык көнүгүүлөрдү, окутуунун активдүү жана интерактивдүү методдорун колдонуу жана сүйлөө чөйрөсүн жаратуу өбөлгө түздү.

Биз сунуштаган профилдик окутуу шарттарында кыргыз тилинде окуган жогорку класстардын окуучуларына орус тилин окутуу системасынын натыйжалуулугун текшерүү, окутуунун кесиптик багытын жана окуу процессинин мотивациялык негизин ишке ашыруу - эксперименталдык топтордо окуучулардын келечектеги адистикке болгон кызыгуусу кыйла жогорулагандыгын көрсөттү. Ошондой эле бул көнүгүүлөр системасынын негизинде келечектеги адистик боюнча тексттер, терминологиялык сөздүктөр жана маалымдама колдонмолор менен иштөө көндүмдөрү калыптанды, терминологиялык бирдиктер менен камсыздоосу кеңейди, дүйнөгө болгон лингвистикалык көз карашты калыптандыруу боюнча чыгармачылык иштерди аткаруу деңгээли жогорулады.

Жогорку класстардын окуучулардын сөз байлыгы жана тили боюнча терминдердин грамматикалык өзгөчөлүктөрүнө басым жасоо, аларды оозеки жана жазуу жүзүндө колдонууда каталарды азайтууга алып келди. Окуучулар атайын коммуникация системасында илимий кеп стилинин тексттерин түзүү жана пайдалануу, элдин алдына чыгып сүйлөөдө монологиялык кепти аткарууга даярдоо көндүмдөргө ээ болушту.

Ошентип, окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн жогорку класстардын окуучуларын орус тилин окутуу процессинде кесиптик багыттоого негизделген профилдик окутуу шарттарында сунушталган методикасынын жалпы таасири кыйла 18 % ды түзөт. Контролдук эксперименттин жыйынтыктары сунуш кылынган методиканын натыйжалуулугун, аны кыргыз мектебинде орус тили сабагында колдонуунун максатка ылайыктуулугун жана анын негизинде жаткан изилдөөнүн теориялык жоболорунун тууралыгын көрсөтөт.

Үчүнчү баптын биринчи бөлүмүндө окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептердин X класстары үчүн орус тили боюнча эксперименталдык сабактардын мазмуну берилген. Санариптик билим берүүнүн контекстинде кесиптикке даярдоонун негизинде коммуникативдик компетенцияны калыптандыруу үчүн кыргыз тилинде окуган мектептерде орус тилин окутуунун моделин ишке ашырууну сунуштайт: X класс үчүн – 25 сабак (анын ичинен 13ү телесабактар) жана X класс үчүн - 25 сабак (анын ичинен 24ү телесабактар).

Үчүнчү баптын биринчи бөлүмүндө окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептердин X классы үчүн орус тили боюнча эксперименталдык сабактардын мазмуну берилген.

Мисалы, X класста «*Орус тилинин ролу*» киришүү телесабагында «*дүйнө тили, мамлекеттик тил, расмий тил, этностор аралык жана мамлекеттер аралык катнаш тили*» деген Фишбоун схемасын толтуруу боюнча топтордо иштер жүргүзүлдү.

Жаш муундарда инсанды тарбиялоонун негизи катары лингвистикалык дүйнө таанымын калыптандыруу, киришүү сабагында орус тилинин коом турмушундагы

ролу жөнүндө жазуучулардын (Ч. Айтматов), коомдук ишмерлердин (Р. Отунбаеванын «Элдерди бириктирген негизги нерсе – бул маданият, тил жана каада-салттар») айткандары колдонулду, ошондой эле «Сөздүктөр жана маалымдамалар», «Орус тили жөнүндө кызыктуу фактылар» деген кептик тема боюнча сабактар өткөрүлдү.

Лексиканы кайталоодо «*Эмне үчүн антип айтабыз?*» деген юмордук Ералаш киножурналынын сюжети жана «Диканканын жанындагы хутордогу кечтер» (Н. В. Гоголь) тасмасынан аудио үзүндү колдонулду.

Иштиктүү стилди окутууда окуучулар кызыктуу кесиптердеги инсандардын автобиографиясын түзүшкөн.

«*Татаал кыскартылган сөздөр*» темасын кайталоодо окуучулар тапшырманы аткарышкан: Төмөнкү окуу жайлардын комплекстүү кыскартылган аталыштарын чечмелеп бергиле: Ж. Баласагын атындагы КУУ, И. Раззаков атындагы КМТУ, К. Карасаев атындагы БМУ, И. К. Ахунбаев КММА, ТалМУ, БатМУ, ОшМУ, Б. Осмонов атындагы ЖАМУ, К. Тыныстанов атындагы ЫМУ, С. Нааматов атындагы НМУ». Кыргызстандын ЖОЖдорунун урматына аталган инсандар (Б. Бейшеналиева, Б. Н. Ельцин, Манас, К. И. Скрябин, И. Абдраимов, К. Үсөнбеков, Т. Садыков, М. Адышев, Ж. Баласагын, И. Раззаков, К. Карасаев, И. К. Ахунбаев, Б. Осмонов, К. Тыныстанов, С. Нааматов, Б. Т. Турусбеков, М. Рыскулбеков, И. Арабаев, Э. А. Алиев, К. Дикамбаев, К. Молдобасанов, А. Мырсабеков). Бишкектин мектептеринин окуучулары үчүн ЖОЖдорго экскурсиялар уюштурулду.

Бир катар тексттер: балерина *Бүбүсара Бейшеналиева*, *Леонардо да Винчи*, *Даль*, *Пабло Пикассо*, «*Менин жашоом киноматограф*», опера ырчысы *Ирина Архипова* жөнүндө искусство тармагындагы инсандарга арналды.

Тарбиялоо потенциалы адамдын эрки жөнүндө («*Таштагы жазуу*»), *Л. Н. Толстой*, *Биринчи скрипканы жасаган (Антонио Страдивари)*, «*Уулуна кат*» (*Ю. Андреевден кийин*) тесттери менен тапшырмаларды камтыды.

Зат атоочтордун жөндөлүшү (кайталоо) телесабагын уюштуруу мезгилинде Ю. Левитанскийдин «*Менин жашоом, кино, кара жана ак кино*», «*Поезддин келиши*» биринчи фильминин видео үзүндүсү коюлду, таяныч сөздөр менен иштөө, диаграмма жана таблицалардын негизинде грамматикалык темаларды кайталоо, белгиленген зат атооч сөздөрдүн жөндөлүшүн аныктоо, зат атоочторду жөндөө, профессионалдуу лексиканын негизги сөздөрү менен суроо-жооп текстин окуу үчүн тексттик иштер жүргүзүлдү. Дүйнөдө жана Кыргызстанда кинематографиянын пайда болуу жана өнүгүү тарыхынын мисалында салттуу эмес интеграцияланган сабакты (орус тили жана киносу) өткөрүү аракети көрүлдү.

«*Олимпиада оюндары*» текстинин негизинде спортко байланыштуу кесиптер окутулду.

«Даль» сабагында «Жатыш жөндөмөсү кыймыл-аракет тике багытталган объектини билгизүүчү катары» деген грамматикалык темада макал-лакаптарда кашаанын ичине алынган сөздөрдү киргизүү тапшырмасын аткаруу жана текст менен иштөө сунушталды. Текст менен иштегенден кийин окуучулар «Түшүнүктүү дөңгөлөк» диаграммасын этиштер менен толтурушту, бул түшүндүрмө сөздүктү түзүүчүнүн канчалык көп кырдуу экенин көрсөттү. Сабакты жыйынтыктоодо «Борт журналы» ыкмасы колдонулду: «Мен эмнени билем» жана «Мен эмнени жаңы үйрөндүм».

Опера ырчысы Ирина Архипова жөнүндө сабакта окуучулар атооч жөндөмөдөгү тутумдаш баяндоочту: эсептешүү, болуп саналуу, болуу этиштерин керектүү (ылайык) формасында жазышты. Сабак учурунда Ирина Архипованын сүрөттөрү жана анын сүйлөгөн сөзүнүн фрагменти пайдаланылды.

Окуучулар суроого жазуу жүзүндө жооп жазышты: Ирина Архиповага белгилүү опера ырчысы болууга эмне жардам берди? Неге? Аргументация моделине негизделген: көйгөйдү баяндоо – тезис (бекемдөө) – аргумент(тер) + мисалдар, фактылар = корутунду.

Өз алдынча жазуу иш – бул кептик тема боюнча ишти бүтүрүүгө жана окуучулардын грамматикалык теманы ырааттуу текстте билгичтик менен колдонуудагы ийгиликтерин байкоого мүмкүндүк берет. Окуучулар Ирина Архипованын ырчы болушуна эмне жардам бергени тууралуу өз оюн айтышы керек. Аргумент жазууда окуучулар аргументация моделин колдоно алышат. Ар бир окуучунун пикирин билүү маанилүү болгондуктан, тапшырма жекече аткарылат.

«Эмгек» деген кептик темадагы сабакта эмгек этиштери жана Л. Н. Толстойдун кандай иштегендиги жөнүндөгү текстти окуп, талкуулоо камтылган, биз эмгек жөнүндө макал-лакаптарды коштук.

Текст менен иштөөдө «Биринчи скрипканы ким жасаган?» Окуучулар сын атоочтордун салыштырма даражаларын кайталап: музыкалык аспаптарды ким жасайт деген суроону талкуулашты.

«Уулума кат» тексти менен берилген сабакта окуучулар белгисиз ат атоочторду кайталап, келечекте кандай жумушта болгусу келет? Неге? – деген суроого ойлорун айтышты.

Үчүнчү баптын экинчи бөлүмүндө окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептердин 11-класстары үчүн орус тили боюнча эксперименталдык телесабактардын мазмуну берилген.

«Сүйлөшүүлөрдү үйрөнүү» деген кептик теманы өтүп жатканда окуучулар татаал синтаксистик бүтүндүктө баарлашуунун ыкмаларын кайталашкан. Венн диаграммасы аркылуу «оозеки жана жазуу тилинин маданияты» деген сөз айкашы боюнча өз түшүнүктөрүн айтышты. *-ение* суффикстери бар: *баарлашуу*,

канааттандыруу, көңүл калуу, тажрыйба, жөнөтүү этиштери менен көнүгүүлөрдү аткарды жана сүйлөмдөрдөгү шайкеш келүүнү табышты.

«Сиз баарлаша билишиңиз керек!» тексти менен иштөөдө тексттин бөлүктөрүн бөлүп, аларга ат коюп, текстке таянуу менен: Адамдар ким менен сүйүнүү менен пикир алышат? Кызыктуу маектеш болуу үчүн эмне кылыш керек? Кандай адамдар көңүл калууга себеп болот? – деген суроолорго жооп берди. Биз “Үч эреже” деген видео тасманы көрүп, эрежелерди жаздык.

“Кайда жана кантип сүйлөө керек?” деген кептик тема боюнча сабакта окуучулар орус тилинин стилдерин кайталап, монолог жана диалог деген эмне экенин эске салышты. Кошумчалай кетсек, четин жөнүндө макал-лакаптар менен тапшырмалар берилип, ар кандай тексттер (илимий, публицистикалык, көркөм адабият, оозеки, расмий иш) менен тайпалык иштер аткарылып, анын негизинде студенттерге презентация жасоо тапшырмасы берилди. Сабакты жыйынтыктап жатканда окуучулар: *Мен үйрөндүм – эстедим – үйрөндүм – кайталадым – мага кыйынчылык жаратат* деген схеманы толтурушту. Үйгө өсүмдүктөрдү коргоо боюнча конспект жазуу тапшырмасы берилди.

"Мен ким болушум керек?" деген кептик темадагы сабакта окуучулар айтылуу максатына жараша жөнөкөй сүйлөмдөрдүн түрлөрүн кайталап, “Кесип тандоо – тагдыр тандоо” видеороликтерин талкуулашты, эмгек, максат, өжөрлүк, кубаныч, каалоо деген сөздөргө антоним жана синонимдерди табышты, ошондой эле чакырык жөнүндө макал-лакаптардын маанисин чечмелешти. Үйгө тапшырма: борборуна суроо коюп, тегерек формада сөздөрдүн ассоциативдик катарларын түзүңүз.

«Газетадагы бир нече саптар үчүн» кептик темасында суроо сүйлөмдөрдүн түзүлүшүн кайталоо, сөздөрдү чечмелөө: *жазуучу, кабарчы, телеалпаруучу, радио алып баруучу*), журналисттин кесип жана кыргыз газетасынын тарыхы жөнүндө тексттер менен иштөө камтылган. Үйгө тапшырма: журналист катары кайсы жогорку окуу жайларында окуса боло тургандыгы тууралуу репортаж даярдаңыз.

«Юрист» деген темадагы сабакта студенттер сүйлөмдөгү сөздөрдүн орун тартибин кайталап, кичи топтордо юрист кесибинин пайда болуу тарыхы тууралуу текст менен иштешти. Үйгө тапшырма: Досуңа келечектеги кесипиң тууралуу кат жаз. Сизди ага эмне тартат?

«Жашоо хоббисиз кызыксыз» деген темадагы сабак мыкты сүрөтчү Надя Рушеванын чыгармачылыгына арналган. Грамматикалык темада сөз айкаштары менен сүйлөмдөрдөгү сөздөрдүн ортосундагы байланыштын түрлөрүн кайталоо камтылган. Окуучулар «хобби» деген сөз менен сөз айкаштарын ар кандай багынычтуу байланыштар менен түзүп, *«Убакыт түсү. Надя Рушева»* деген видеону көрүп, талкуулашты жана анын тарткан сүрөттөрү тууралуу текст менен иштешти.

«Улуу адамдардын кызыгуулары» деген кептик тема боюнча сабакта окуучулар баяндоочтун ээ менен келишин кайталап, зат атоочторго сын атоочторду тандап алышып, улуу адамдардын кызыгуусу (В. Даль, А. Блок, Моцарт), С. Ковалевская, Петр I, Н. Склифосовский, С. Боткин) тууралуу видеоролик жана Кунскамер музейи тууралуу видео көрүштү. Үйгө тапшырма: Кызыгууң жөнүндө эссе жаз.

«Компьютер дүйнөсүндө» аттуу темадагы сабакта башкаруу, анын түрлөрү жөнүндө компьютердин пайда болуу тарыхы жана алардын адам жашоосундагы ролу тууралуу тексттин мисалында билимдерин системалаштырышты.

«Акыл кесеси» кептик темасында макал-лакаптарда камтылган элдик акылмандыкка арналган. Окуучулар бир бөлүктөн турган сүйлөмдөрдү кайталап, Питер Брюгелдин «Фламанд макал-лакаптары» картинасы менен таанышып, макал-лакаптар менен шифрленген сүрөттөр менен иштешти.

«Чайга чакырабыз» деген кептик темадагы сабакта окуучулар бир мүчөлүү сүйлөмдөрдүн түрлөрүн (белгилүү-өздүк, жалпыланган-жекече) кайталап, ассоциативдик эксперимент жүргүзүп, классташтарынан сурамжылоо жүргүзүштү: алардын чай сөзү менен байланышкан кандай ассоциация бар (алардын эсинде эмне пайда болот, эмнени эстейт) 1916-ж. Борис Кустодиевдин «Московский таверна» картинасы аркылуу «чайдын буусу» деген сөз айкашы жөнүндөгү текстти кошумча талдоого алышты.

«Келгиле, чогуу майрамдайлы» сабагы атама сүйлөм жөнүндөгү билимди системалаштырууга жана Россияда, Молдовада жана Кыргызстанда жаз майрамы кандай белгиленет деген текстти изилдөөгө арналды.

«Нандын баасы» кептик темасында бир мүчөлүү сүйлөмдөрдүн түрлөрүн кайталоо, «Ассоциация» ыкмасы менен кластер түзүү, нан жөнүндөгү макал-лакаптардын дал келүүсүн калыбына келтирүү жана издөө, боорсок даярдоо боюнча видеоролик көрүү, нан жөнүндө синквейн түзүү жана келечектеги кесип жөнүндө таблица толтурууну камтыды.

Тапшырма. Үлгүдөн пайдаланып, келечектеги кесибиңиз тууралуу маалыматтар менен таблицаны толтуруңуз. Мисалы, ашпозчу.

Иштин натыйжалуулугунун көрсөткүчтөрү: 4 кишиге жетиштүү тамак-ашты пландаштырыңыз жана даярдаңыз; ингредиенттердин туура топтомун жана керектүү санын тандоо; тамак жасоодо тазалыкты жана гигиенаны сактоо; отту жөнгө салуу, тамактарды тандоо жана ингредиенттердин бышыруу убактысын башкаруу; тамакты көрктүү берүү.

«Жаратылыш жана биз» деген темадагы сабакта окуучулар жаратылыштын кооздугу жөнүндөгү тексттин мисалында татаал сүйлөмдөр, татаал сүйлөмдүн мүчөлөрүнүн ортосундагы семантикалык байланыштар жөнүндөгү билимдерин системалаштырышат.

Окуучулардын экологиялык тарбиясына бир катар сабактар арналды, мисалы: «*Биз болбосок, Ким...*», «*Кыргызстан бермети*» ж.б.

«*Көрүү, сезүү, жашоо*» деген темадагы сабакта окуучулар татаал багыныкы сүйлөмдөрдү тактоочтук сүйлөмдөр менен кайталашты, Владимир Высоцкийдин жеке инсандык сапаты менен таанышышты жана В.Высоцкийдин «Вертикал» тасмасындагы досу жөнүндө ырын талкуулашты.

«*Кыйынчылыкты баштан өткөрбөсөң, максатыңа жетпейсиң*» деген темада багыныкы байланыштагы сүйлөмгө баш ийүү чараларын жана даражаларын кайталоо, *Сүймөнкул Чокморовдун* инсандыгы жана чыгармачылыгы тууралуу тексттер менен, ошондой эле кесип тандоонун мааниси жөнүндө сүрөтчү жана актёр тууралуу маектешүүлөр менен иштөө кирди.

«*Башкаларды бактылуу кылуу*» сабагында окуучулар гимнаст *Валентин Дикулдун* реабилитациясы үчүн тренажердун жаратмандыгы жөнүндөгү тексттин мисалын колдонуп, бир нече баш мүчөлүү татаал сүйлөмдөрдү талдап чыгышат. Үйгө тапшырма: «Адам өзүн тарбиялашы керек» деген сөздүн маанисин кандай түшүнөсүз деген суроого эссе түзүү.

«*Өжөрлүк жана эмгек аркылуу максатка карай*» деген кептик темада багыныкы байланыштагы татаал сүйлөмдөрдүн ырааттуу жана бир тектүү (бир тектүү эмес) багынышын кайталоого жана белгилүү кыргыз скульптору Тургунбай Садыков жөнүндөгү даректүү тасмадан үзүндү менен иштөөгө арналган. Үйгө тапшырма: Т.Садыков атындагы искусство академиясында кандай кесиптерге ээ боло аласың?

«*Ар бир адам өзүнө жараша сулуу*» деген темада байламтасыз татаал сүйлөмдү кайталоо жана сулуулуктун баалуулугу тууралуу текст менен иштөө, *Соколова Лусетанын* кыргыздын улуттук кийимдерине арналган сүрөттөрүнүн фрагментинин видеосун көрүү кирет. Үйгө тапшырма: Жарнама «Жумуш талап кылынат...». Келечектеги кесиптин өзгөчөлүктөрүнө көңүл буруп, мындай жарнактын текстин түзүңүз.

«*Жаштык жана мода*», «*Мода жана улуттук костюм*» кептик темасы боюнча сабактарда модельер Вячеслав Зайцев жөнүндөгү тексттин мисалында байламтасыз татаал сүйлөмдүн тыныш белгилерин жана стилдик мүмкүнчүлүктөрүн талдоо камтылган.

«*Сулуулук дүйнөнү сактап калат*» кептик темасы Николай Заболоцкийдин ырын жана Василий Александрович Сухомлинскийдин уулуна сулуулук жөнүндө жазган катынын текстин талдоо мисалында, татаал синтаксистик бүтүндүктүн удаалаш жана параллелдик байланышы грамматикалык темасына арналган.

«*Биздин мекенибиз*» деген сабакта окуучулар мекендин адамдын жашоосундагы баалуулугу жөнүндөгү тексттин мисалында орус тилинин синтаксиси боюнча өткөн материалдарды кайталап беришет.

Санариптик билим берүүнүн контекстинде профессионалдык багыттагы окутууга жана текст-негиздик ыкмага шартталган орус тилин окутуу системасы окуу материалын ишке ашыруунун алкагында профессионалдык сөздөрдү колдонуу, текстти талдоо, тандоо аркылуу кептин функционалдык стилдерин изилдөөдө, кошумча дидактикалык материалдарды жана ар кандай тапшырмаларды ж.б. ишке ашыруунун алкагында болочок кесип менен таанышуу мүмкүн экендигин көрсөттү.

Профилдик окутуунун шартында орус тилин окутуунун системасы окуу материалын: профессионалдык сөздөрдү колдонуу, текстти талдоо, тандоо аркылуу кептин функционалдык стилдерин изилдөөдө, кошумча дидактикалык материалдарды жана ар кандай тапшырмаларды ж.б. ишке ашыруунун алкагында болочок кесип менен таанышуу мүмкүн экендигин көрсөттү.

Профилдик окутуунун шартында мектепте орус тилин окутуунун эң маанилүү милдеттеринин бири – тилдин коомдун жана ар бир адамдын турмушундагы ролун көрсөтүү, мында мугалим менен окуучунун ортосундагы окуу диалогу аркылуу маданий, адеп-ахлактык жана руханий өз ара байытуу ишке ашырылат. Ал эми бул мектептик билим берүүнүн бардык баскычтарында ишке ашырылып, системалуу болушу керек.

КОРУТУНДУ:

Изилдөөнүн жүрүшүндө алынган натыйжаларды жалпылоо төмөнкү тыянактарды түзүүгө мүмкүндүк берди:

1. Орто мектепти түзүү идеясы 150 жылдан ашык тарыхка ээ болуп, социалдык-экономикалык өзгөрүүлөрдүн өнүгүшүнө жана өсүп келе жаткан муундарды эмгекке жана кесипке үйрөтүүгө коюлган милдеттерге ылайык өнүккөн. Мектепте билим берүүнү профилдештирүү билим берүү системасынын эң маанилүү компоненти жана жогорку класстын окуучуларынын андан аркы билимин өз алдынча аныктоонун негизги шарты болуп саналат.

Мектептик билим берүү системасындагы «профилдик билим берүү» концепциясынын аныкталган мазмундук маңызы профилдик билим берүүнү ишке ашыруу менен байланышкан маселелерди чечүүгө болгон мамилени аныктайт. Бирок Кыргыз Республикасынын Мектептик билим берүүсүнүн жогорку баскычында профилдик билим берүү концепциясы (2009) жалпы билим берүүчү уюмдардын бардык типтери үчүн профилдик окутуунун ийкемдүү системасын камсыз кылуу үчүн заманбап шарттарды эске алуу менен толуктоону талап кылат.

2. Проблеманы изилдөө процессинде адистештирилген даярдоо шартында жалпы билим берүүчү уюмдарда орус тилин окутуунун методикасынын теориясын өнүктүрүүнүн негизги тенденциялары аныкталды. Кыргызстандын тил

саясатында заманбап чакырыктарды жана дүйнөдөгү социалдык-экономикалык өзгөрүүлөрдү эске алып, келечектеги кесипти тандоону эске алып, үч же андан көп тилди өздөштүрүү боюнча окутуунун дидактикасын күчөтүү зарыл.

3. Жалпы билим берүүчү уюмдарда жогорку класстын окуучуларынын тилдик инсандыгын калыптандыруу процессиндеги аныкталган методикалык аспектилер орус тил мугалими үчүн окуучулардын коммуникациялык көндүмдөрүн жана кесиптик өзүн-өзү аныктоого багыт алуу жөндөмдөрүн өнүктүрүү маанилүү экендигин көрсөтүп турат. Мына ушулардын бардыгы орус тили мугалимдерин даярдоодо жана квалификациясын жогорулатууда өзгөчөлүктөрдүн бар экендигин айгинелейт, аларды чечүүнүн жолдорун аныктоо үчүн илимий изилдөөлөрдү талап кылган көйгөй катары каралат.

4. Жогорку класстын окуучуларына адистик шарттарында орус тилин окутуунун шарттарын жана жолдорун жакшыртуунун педагогикалык технологияларын издөө жана тандоо билим берүүнүн мазмунуна басым жасоону өзгөртүүнү жана тилдик деңгээлдик билим берүүнүн заманбап натыйжалуу практикасын өнүктүрүүнү талап кылат.

5. Кыргыз мектептеринин жогорку класстарынын окуучуларына орус тилин окутуу системасынын моделин санариптик билим берүүнүн контекстинде кесипкөйлүккө багытталган окутууга киргизүү үч/көп тилдүү инсанды өнүктүрүү үчүн негиз түзөт.

6. Алдыга коюлган илимий гипотеза илимий жактан ырасталып, практикалык чечимге ээ болду. Ишке ашыруунун натыйжалары адистештирилген окутуунун контекстинде жалпы билим берүүчү уюмдарда окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн жогорку класстын окуучуларына орус тилин окутуунун методикалык системасынын натыйжалуулугун көрсөттү.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР:

1. Билим берүү системасында адистештирилген кадрларды даярдоону ийгиликтүү ишке ашыруу үчүн жалпы билим берүү уюмдарында ченемдик укуктук документтерди, предметтик стандарттарды, программаларды, окуу-методикалык материалдарды жаңылоо сунушталат.

2. Адистештирилген окутууну ишке ашырууда баалоо системасы өзгөрөт, ошондуктан иштин ар кандай түрлөрүн баалоо үчүн баалоо критерийлерин өзгөртүү зарыл.

3. Кесиптик билим берүүнүн шарттарында ийгиликтүү билим берүү чөйрөсүн түзүү үчүн заманбап эмгек рыногунун талаптарына ылайык ар кандай адистиктер боюнча кошумча окутууну киргизүү сунушталат.

4. Адистештирилген билим берүү системасын натыйжалуу ишке ашыруу үчүн бүтүндөй коомдун: мектептин педагогикалык жамаатынын, ар кандай окуу жайларынын өкүлдөрүнүн (окуу экскурсияларын уюштуруу үчүн ж.б.), ата-энелердин (мыйзамдуу өкүлдөрүнүн) жана окуучунун өзү катышуусу зарыл.

5. Изилдөөдөн келтирилген корутундулар келтирилген бардык маселелерди чече албайт. Биздин корутундулар ар кандай шарттарда эксперименталдык иштерди мындан ары уюштуруу менен жакшыртууга болот.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ.

1. **Супатаева, Э. А.** Education in the function of global information community in Kyrgyzstan [Текст] / Э. А. Супатаева // INFORMATOLOGIA. – 2014. - № 47 (2-3). – P. 161-164. <https://elibrary.ru/item.asp?id=27940030>

2. **Супатаева, Э. А.** О реформировании школьной системы образования Кыргызстана на современном этапе [Текст] / Э. А. Супатаева // КББАнын Кабарлары. – 2015. – № 3 (35). – 49-54-бб. <https://elibrary.ru/item.asp?id=28360492>

3. **Супатаева, Э. А.** Из истории создания учебников по русскому языку для кыргызскоязычной аудитории [Текст] / Э. А. Супатаева // «ЖОЖдо окуу дисциплиналарын окутуунун актуалдуу маселелери» эл аралык илимий-методикалык конференциянын материалдары - М., 2016-ж. 26-январь. – 262-267-бб. <https://elibrary.ru/item.asp?id=34955469>

4. **Супатаева, Э. А.** Языковая ситуация в Кыргызстане [Текст] / Э. А. Супатаева // Материалы симпозиума «III. Uluslararası Geleneksel Türk Güreşleri Sempozyumu ve Oyunları» - Кахраманмараш, 2016-ж. 6-7 май. - 283-288-бб.

5. **Супатаева, Э. А.** О коммуникативной компетенции при подготовке конкурентоспособного специалиста-русиста [Текст] / Э. А. Супатаева // Гуманитардык жана табигый илимдердин актуалдуу маселелери. – М., 2016. - № 8-2. – 158-161-бб. <https://elibrary.ru/item.asp?id=26524966>

6. **Супатаева, Э. А.** О госстандарте школьного образования в Кыргызстане / [Текст] / К. Д. Добаев, Э. А. Супатаева // КББАнын Кабарлары. - № 1 (41). – 2017. – С. 18-23. <https://elibrary.ru/item.asp?id=29369796>

7. **Супатаева, Э. А.** Научные исследования по методике преподавания русского языка в кыргызской аудитории [Текст] / Э. А. Супатаева // «Россия менен Кыргызстандын маданияттарынын диалогундагы орусча сөз» аттуу эл аралык конгресс-көргөзмөнүн материалдары. – КРСУ, 2017-ж. 25-26-октябрь. - 53-56-бб. <http://rusword.asu.ru/wp-content/uploads/2018/01/Sbornik.pdf>

8. **Супатаева, Э. А.** Из истории становления и развития методики русского

языка в Киргизии [Текст] / Э. А. Супатаева // «Орус тилин окутуунун методикасы (чет тили катары, экинчи тил катары): тарыхы, азыркы абалы, өнүгүү келечеги» аттуу эл аралык илимий-практикалык конференциянын материалдары : Т. М. Балыхинанын жалпы редакциясындагы жамааттык монография. – РУДН, 2017-ж. 27-октябрь. – 172-189-бб. <https://elibrary.ru/item.asp?id=30683509>

9. Супатаева, Э. А. О методических принципах при обучении русскому языку как неродному [Текст] / Э. А. Супатаева // «Орус тилин чет тили катары сүрөттөөнүн жана окутуунун актуалдуу маселелери» аттуу эл аралык илимий-практикалык конференциянын материалдарынын жыйнагы/ жалпы ред. Н. В. Кулибина. – А. С. Пушкин атындагы орус тили институту, 27 ноябрь – 2017-ж. 1-декабрь. – 886-891-бб. <https://elibrary.ru/item.asp?id=32479083>

10. Супатаева, Э. А. О профильном обучении в школах Кыргызстана в эпоху глобализации [Текст] / Э. А. Супатаева, К.Д. Добаев // «Казак лингвистикасы: жаңы илимий багыттар жана окутуунун заманбап ыкмалары» аттуу эл аралык илимий-практикалык конференциянын материалдары. – КазНПУ имени Абая, 2018-ж. 15-май. – 283-289-бб.

11. Супатаева, Э. А. Диалог культур в кинематографическом пространстве: кейсовая разработка по м/ф «Контакт» / [Текст] / Э. А. Супатаева, Е. Л. Кудрявцева // Педагогикалык семинар: талкууга материалдар. – Бишкек, 2018-ж. 10-13-октябрь. – 145-152-бб.

12. Супатаева, Э. А. О глобальных трендах меняющих образование [Текст] / Э. А. Супатаева, К. Д. Добаев // КББАнын Кабарлары. – 2018. - № 2 (45). – С. 37-43 //– 386-391-бб. <https://elibrary.ru/item.asp?id=41432259>

13. Супатаева, Э. А. Развитие образования в эпоху глобализации [Текст] / Э. А. Супатаева // Илим жана инновациялык технологиялар. - 2018.- № 4(9). –220-223-бб. <https://elibrary.ru/item.asp?id=36531301>

14. Супатаева, Э. А. Кыргызстанадагы билим берүү ааламдашуу доорунда [Текст] / К. Д. Добаев, Э. А. Супатаева // КББАнын Кабарлары. – 2019. - № 1(44). – 31-35-бб. <https://elibrary.ru/item.asp?id=36573462>

15. Супатаева, Э. А. Азыркы мектеп. Ал кандай болушу керек? [Текст] / К.Д. Добаев, Э. А. Супатаева // КББАнын Кабарлары. – 2019. - № 2(48). – 62-66-бб. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=41473045>

16. Супатаева, Э. А. Школьное образование Кыргызстана в эпоху глобализации / [Текст] / К.Д. Добаев, Э. А. Супатаева // «Глобалдашуу процесстеринин шартында билим берүү системасын модернизациялоо» илимге эмгек сиңирген ишмер, педагогика илимдеринин доктору, профессор М. Р. Рахимованын 90 жылдыгына жана Институттун түзүлгөндүгүнүн 20 жылдыгына арналган эл аралык илимий-практикалык конференциянын материалдары. – 2019-ж. 15-май. – 124-127-бб. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=42825084>

17. **Супатаева, Э. А.** Профилизация школы Кыргызстана в условиях цифровизации / [Текст] / К. Д. Добаев, Э. А. Супатаева // «Бекбоев окуулары - контексте: коомду санариптештирүү шартында заманбап билим берүү» аттуу эл аралык илимий-практикалык конференциянын материалдары. – Джалал-Абад, 2019-ж. 31-май. – 33-39-бб. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=42504341>

18. **Супатаева, Э. А.** О предметном стандарте по русскому языку как второму в школах Кыргызстана [Текст] / К. Д. Добаев, Э. А. Супатаева // «Чет тилдерди окутуу практикасындагы билим берүү технологиялары» аттуу макалалар жыйнагы. – Астана, 2019. - 140-145-бб.

19. **Супатаева, Э. А.** О профильном обучении в школах Кыргызстана в 21 веке / [Текст] / К. Д. Добаев, Э. А. Супатаева // «Педагогикалык кадрларды даярдоо теориясынын жана практикасынын актуалдуу проблемалары», педагогикалык факультеттин уюшулгандыгынын 10 жылдыгына жана п.и.д., профессор Н. О. Мааткеримовдун 70 жылдыгына арналган эл аралык илимий-практикалык конференциянын материалдары. – 2019-ж. 15-16 ноябрь. –61-64-бб.

20. **Супатаева, Э. А.** Русский язык в условиях профильного обучения в школах Кыргызстана [Текст] / Э. А. Супатаева // «Кеп байланышы: дисциплиналар аралык өз ара аракеттенүү, көйгөйлөр жана перспективалар» эл аралык IV илимий-практикалык конференциянын материалдары - Волгоград, 2019-ж. 24-ноябрь. – 195-205-бб. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=41482760>

21. **Супатаева, Э. А.** О стандартизации школьного образования Кыргызстана [Текст] / К. Д. Добаев, Э. А. Супатаева // Alato academic studies. - 2020. - № 3. - 90-97-бб. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44451165>

22. **Супатаева, Э. А.** Психолого-педагогическое сопровождение учащихся предпрофильной подготовки и профильного обучения [Текст] / Э. А. Супатаева // «Атаандаштыкка жөндөмдүү окуучуларды даярдоонун актуалдуу проблемалары жана перспективалары» аттуу эл аралык илимий-практикалык конференциянын материалдары - Алматы, 2021-ж. 31-март . – 10-13-бб.

23. **Супатаева, Э. А.** Профессионально-ориентированное обучение на уроках русского языка [Текст] / Э. А. Супатаева // Казакстан Республикасынын Көз карандысыздыгынын 30 жылдыгына карата «Руханий-адеп-ахлактык инсанды калыптандыруудагы актуалдуу технологиялар» аттуу эл аралык илимий-практикалык конференциянын материалдары . – Алматы, 2021-ж. 26 апрель. –5-9-бб.

24. **Супатаева, Э. А.** Лингвистическое мировоззрение как основа воспитания личности [Текст] / Э. А. Супатаева // «Патриоттук жана интернационалдык тарбиянын актуалдуу маселелери» аттуу эл аралык илимий-практикалык конференциянын материалдары - Алматы, 2021-ж. 28-29-июнь. – 145-148-бб.

25. **Супатаева, Э. А.** Модели организации профильного образования в школе

[Текст] / Э. А. Супатаева // «Билим берүүнү санариптештирүү-жаңы билимдерди өздөштүрүүнүн жолу» аттуу эл аралык илимий-практикалык конференциянын материалдары - Алматы, 2021-ж. 29-30-июнь. – 15-19-бб.

26. Супатаева, Э. А. Русский язык в системе профильного обучения [Текст] / Э. А. Супатаева // «Жалпы билим берүүчү мектепте окутуу процессинин сапат менеджментинин системасынын модели» аттуу эл аралык илимий-практикалык конференциянын материалдары. – Алматы, 2021-ж. 22 -23-октябрь. –52-53-бб.

27. Супатаева, Э. А. Обучение русскому языку в условиях профильного обучения [Текст] / Э. А. Супатаева // «Казахстандын азыркы мектебинде жалпы адамзаттык жана улуттук баалуулуктардын негизинде тарбиялоонун теориясы жана практикасы» аттуу эл аралык илимий-практикалык конференциянын материалдары - Алматы, 2022-ж. 22-23 февраль. – 5-9-бб.

28. Супатаева, Э. А. Профильное обучение один из механизмов модернизации образования [Текст] / Э. А. Супатаева // «Казакстандык патриоттуулукка, жарандуулукка жана руханий-адеп-ахлактык тарбияга тарбиялоонун заманбап ыкмалары» аттуу эл аралык илимий-практикалык конференциянын материалдары - Алматы, 2022-ж. 29 -30-март. – 10-15-бб.

29. Супатаева, Э. А. Cooperation of the university and the school in specialized education [Текст] / Э. А. Супатаева // Эл аралык Кыргызстан университетинин Жарчысы. – 2023. - № 3(51). – 248-254-бб. <https://elibrary.ru/item.asp?id=54901195>

30. Супатаева, Э. А. Изучение русского языка в условиях профильного обучения в кыргызской школе [Текст] / Э. А. Супатаева // «Кыргызстандын жана Борбордук Азиянын билингвалдык мейкиндигиндеги орус тили: тажрыйба, изденүү, чечимдер» аттуу эл аралык илимий-практикалык конференциянын материалдары. – КРСУ, 2023-ж. 16-май. –265-259-бб. <https://irya.krsu.edu.kg/images/publications/Sdornik.pdf>

31. Супатаева, Э. А. Вопросы организации интегрированных уроков в современной школе [Текст] / Э. А. Супатаева, У. Э. Мамбетакунов // «Руханий-адеп-ахлактык өнүгүү, дене тарбия жана жарандык аң-сезим-мезгилдин негизги маселеси» аттуу эл аралык симпозиумунун материалдары. – Джалал-Абад, 2023-ж. 12-13 май. – 232-236-бб.

32. Супатаева, Э. А. Formation of students' culture of communication through language [Текст] / G. Dosmanova, E. Supataeva, R. Ibragimov, A. Ilyas, A. Pazilova // Scientific Herald of Uzhhorod University. Series "Physics". - № 4. – 2024. – P. 2026-2036.

Супатаева Эльвира Акиновнанын 13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы жана методикасы (орус тили) адистиги боюнча педагогика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн «Кыргыз Республикасынын мектептеринде профилдик окутуу шарттарында орус тилин окутуунун теориясы жана методикасы» деген темадагы диссертациялык ишинин РЕЗЮМЕСИ

Түйүндүү сөздөр: орус тили, профилдик окутуу, окуучулар, сүйлөө компетенттүүлүгү, окутуу системасы, дифференциация, жогорку класстар, кесип.

Изилдөөнүн объекти - жалпы билим берүү уюмдарында окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн жогорку класстардын окуучуларын профилдик билим берүү шарттарында орус тилин окутуу процесси.

Изилдөөнүн предмети - жалпы билим берүү уюмдарында окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн жогорку класстардын окуучуларын профилдик билим берүү шарттарында орус тилин натыйжалуу окутууну камсыз кылуучу методикалык система.

Изилдөөнүн максаты - окутуу кыргыз тилиндеги жогорку класстардын окуучуларына орус тилин профилдик окутуу шарттарында окутуу системасын теориялык жактан негиздөө жана иштеп чыгуу болуп саналат.

Изилдөөнүн методдору: когнитивдик-жалпылоочу: салыштыруу жана жалпылоо методдорун колдонуу менен изилдөө темасы боюнча илимий-педагогикалык адабияттарды жана ченемдик-укуктук документтерди теориялык талдоо методу; *диагностикалык:* педагогикалык байкоо, баарлашуу, мектеп документтерин, методикалык материалдарды изилдөө, тестирлөө, окутуу методдорун тандоонун (окутуунун ыкмаларын жана технологияларын издөө) жардамы менен маалыматтарды чогултуу методу менен кесипке багыттоо жана борбордук текст принцибинин негизинде профилдик окутуунун шартында окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн жогорку класстын окуучуларына орус тилин окутуу системасынын моделин түзүү; *эксперименталдык:* эксперименталдык иштерди киргизүү жана жүргүзүү методу, маалыматтарды иштеп чыгуу методу, эксперименттин сандык жана сапаттык жыйынтыктарын талдоо, корутундуларды түзүү.

Алынган жыйынтыктар жана алардын жаңылыгы: орус тилин өнүктүрүүнүн негизинде билим берүү системасында профилдик окутуунун ролун аныктоодо; коммуникативдик көндүмдөрдү калыптандыруунун негизи менен компетенциялардын калыптанышынын көрсөткүчү жана натыйжасы катары профилдик окутуу шарттарында окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн жогорку класстардын окуучуларына орус тилин окутуунун сунушталган системасынын натыйжалуулугунда.

Колдонуу боюнча сунуштар: изилдөөнүн жыйынтыктары жалпы билим берүүчү мектептер, колледждер, лицейлер үчүн орус тили боюнча программаларды, окуу жана методикалык колдонмолорду түзүүдө, улуттук мектепте орус тили

мугалимдеринин билимин жогорулатуу жана кайра даярдоо курстарында, лекцияларды окууда жана ЖОЖдордо орус тилин окутуу методикасы боюнча практикалык сабактарды өткөрүүдө колдонулушу мүмкүн.

Колдонуу чөйрөсү: окуу китептерин жана окуу-методикалык колдонмолорду иштеп чыгуу; орус тили жана адабияты мугалимдеринин квалификациясын жогорулатуу курстары.

РЕЗЮМЕ

диссертации Супатаевой Эльвиры Акиновны на тему «Теория и методика преподавания русского языка в условиях профильного обучения в школах Кыргызской Республики» на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.02– теория и методика обучения и воспитания (русский язык)

Ключевые слова: русский язык, профильное обучение, учащийся, речевая компетентность, система обучения, дифференциация, старшие классы, профессия.

Объект исследования – процесс обучения русскому языку учащихся старших классов в общеобразовательных организациях с кыргызским языком обучения в условиях профильного обучения.

Предмет исследования – методическая система, обеспечивающая эффективное обучение учащихся старших классов в общеобразовательных организациях с кыргызским языком обучения в условиях профильного обучения.

Цель исследования состоит в теоретическом обосновании и разработке системы обучения русскому языку учащихся старших классов с кыргызским языком обучения в условиях профильного обучения.

Методы исследования: *когнитивно-обобщающие:* метод теоретического анализа научно-педагогической литературы и нормативно-правовых документов по теме исследования с применением методов сравнения и обобщения; *диагностические:* метод сбора данных с помощью педагогического наблюдения, беседы, изучения школьной документации, методического материала, тестирования, выбор методов обучения (поиск приемов и подбор технологий обучения) и составление модели системы обучения русскому языку учащихся старших классов с кыргызским языком обучения в условиях профильного обучения на основе профессиональной ориентации и текстоцентрического принципа; *экспериментальные:* метод внедрения и проведения опытно-экспериментальной работы, метод обработки данных, анализ количественных и качественных результатов эксперимента, формулирование выводов.

Научная новизна полученных результатов: заключается в определении понятия профильное обучение в системе образования; в уточнении периодов истории

развития теории методики преподавания русского языка; в составлении и апробации методической системы обучения русскому языку на основе профессиональной ориентации для учащихся старших классов с кыргызским языком обучения в условиях профильного обучения.

Рекомендации по использованию: результаты исследования могут быть использованы при составлении программ, учебных и методических пособий по русскому языку для общеобразовательной школы, колледжей, лицеев, на курсах повышения и переподготовки учителей русского языка, при чтении лекций и проведению практических занятий по методике преподавания русского языка в вузах.

Область применения: разработка учебников и учебно-методических пособий; курсы повышения квалификации учителей русского языка и литературы.

SUMMARY

of the dissertation work of Supataeva Elvira Akinovna on the topic "Theory and methodology of teaching Russian in the conditions of specialized education in schools of the Kyrgyz Republic" for the degree of Doctor of Pedagogical Sciences in the specialty 13.00.02- theory and methodology of teaching and upbringing (Russian language)

Keywords: Russian language, specialized education, students, speech competence, learning system, differentiation, high school, profession.

The object of the study is the process of teaching Russian to high school students in general education organizations with the Kyrgyz language of instruction in the conditions of specialized training.

The subject of the study is a methodological system that provides effective teaching of high school students in general education organizations with the Kyrgyz language of instruction in the conditions of specialized training.

The purpose of the study is to theoretically substantiate and develop a system of teaching Russian to high school students with the Kyrgyz language of instruction in the context of specialized education.

Research methods: cognitive generalizing: a method of theoretical analysis of scientific and pedagogical literature and normative legal documents on the topic of research using methods of comparison and generalization; diagnostic: a method of data collection through pedagogical observation, conversation, study of school documentation, methodological material, testing, selection of teaching methods (search for techniques and selection of teaching technologies) and drawing up a model of the Russian language teaching system for high school students with the Kyrgyz language of instruction in specialized training based on professional orientation and text-centric principle; experimental: the method of implementation and

conducting experimental work, the method of data processing, the analysis of quantitative and qualitative experimental results, the formulation of conclusions.

The results obtained and their novelty: consists in determining the role of specialized education in the education system based on the development of the Russian language; in drawing up models and methods of teaching the Russian language to high school students with the Kyrgyz language of instruction in the conditions of specialized training; the effectiveness of the proposed system of teaching Russian to high school students with the Kyrgyz language of instruction in the conditions of specialized training as the basis for the formation of communicative skills and as an indicator-the result of the formation of competencies.

Recommendations for use: Russian language teaching materials can be used in the preparation of programs, educational and methodological manuals for secondary schools, colleges, lyceums, in advanced training and retraining courses for teachers of the Russian language in the national school, when giving lectures and conducting practical classes on the methodology of teaching Russian in universities.

Scope of application: development of textbooks and teaching aids; advanced training courses for teachers of Russian language and literature.

Кагаздын форматы 60 x 90/16. Көлөмү 3 п. л.
Офсеттик кагаз. Нускасы 50 даана.
“Софбасмасы” ЖК да басылып чыкты
720020, Бишкек шаары, Ахунбаев көчөсү, 92.